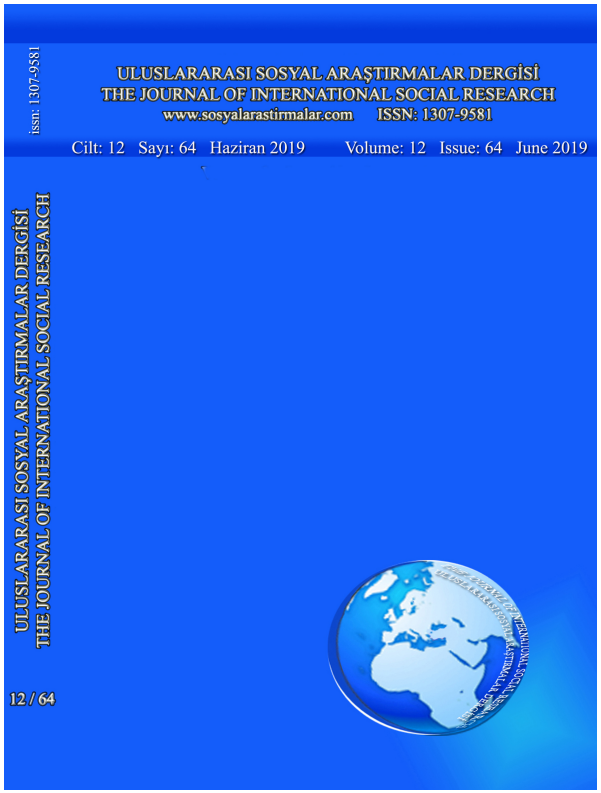
ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

ISSN: 1307-9581

ENGLISH

2007 yılından bu yana yayımlanan tüm sayılarımıza ARŞİV bölümünden ulaşılabilir.

Cilt: 12
Sayı: 64
Haziran 2019

ÖNEMLİ DUYURU

30 Ağustos 2019 tarihinde yayımlanması planlanan yeni sayımızın hazırlıkları ve değerlendirme süreçleri devam etmektedir. **YAYIN İLKELERİ** sayfamızda yayın süreçleriyle ilgili ayrıntılı bilgi mevcuttur.

MAKALE TAKİP SİSTEMİ'ne giriş için

LÜTFEN TIKLAYINIZ

Dergimizin yer aldığı alan indeksleri ve veri tabanlarından bazılarına ilgili logolardan ulaşılabilir (Logolara tıklandığında dergimizin yer aldığı sayfa açılmaktadır)

Cilt: 12

Sayı: 63

Nisan 2019

Sitede Ara

Bu dergi, Creative Commons Atif 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Copyright © 2007 Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

issn: 1307-9581

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

www.sosyalarastirmalar.com ISSN: 1307-9581

Cilt: 12 Sayı: 64 Haziran 2019 Volume: 12 Issue: 64 June 2019

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

12 / 64

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 12 Sayı: 64 Haziran 2019 Volume: 12 Issue: 64 June 2019
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3397

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ BAĞLAMINDA SOSYAL MEDYANIN OLANAKLARI VE SINIRLILIKLARI

THE OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS OF SOCIAL MEDIA IN THE CONTEXT OF FREEDOM OF EXPRESSION

Esra İNCE ÖZER[•]
Eda Özcan YILMAZ[**]

Öz

Bu makale, yeni iletişim teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler ile birlikte son yıllarda kullanımı oldukça artan sosyal medyanın olanaklarını ve sınırlılıklarını ifade özgürlüğü bağlamında ele almakta ve farklı perspektifleri serimlemeye çalışmaktadır. Var olan tartışmalara bakıldığında sosyal medyanın özellikleri itibariyle "yeni" bir ifade özgürlüğü alanı sunduğu konusunda destekleyici ve yapıcı söylemlerin yanı sıra aksi eleştirilerin de yer aldığı görülmektedir. Sosyal medya platformu, liberal, eleştirel ve üçüncü yolcuların iddiaları ışığında değerlendirilmekte ve bu platformun ifade özgürlüğü yaratma potansiyeli sorgulanmaktadır. Çalışma aynı zamanda, bireylerin zaman ve mekân mefhumundan bağımsız bir şekilde dâhil oldukları yeni iletişim teknolojileri sürecini; sosyalleşme, üretim, tüketim ve haberleşme pratiklerine aktarırken yaşadıkları imkân ve kısıtları bu farklı bakış açılarından anlamaya çalışmaktadır.

Yeni iletişim teknolojilerinin, duygu ve düşüncelerin ifadesine olanak sağlayan bir mecra olduğunu belirten sosyal medya savunucularının bu argümanlarına karşı, sosyal medya eleştirelleri, yeni iletişim teknolojilerinin içerisinde tehditler ve sınırlılıklar barındırdığını belirtirler. Ancak üçüncü yolcular ise sosyal medyanın ve yeni iletişim teknolojilerinin olanaklarının ve sınırlılıklarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizerler. Bu bağlamda çalışmada, sosyal medya çalışmaları alanına katkı sunacağı düşünülen üç farklı bakış açısına yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, İfade Özgürlüğü, Liberal Yaklaşım, Eleştirel Yaklaşım, Üçüncü Yol.

Abstract

This article aims to expose different perspectives by considering the possibilities and limitations of social media, which has been increasing in recent years, in terms of freedom of expression. When we look at the controversies about social media, there are increasing rhetoric and criticisms about the fact that it offers a "new" area of freedom of expression. The potential of the social media to create an area of freedom of expression is questioned by looking at the claims posed by the different perspectives. The social media platform is evaluated in the light of liberal, critical and third-party claims, and the potential of this platform to create freedom of expression is questioned. The study also explores the process of new communication technologies in which individuals are involved independently of the notion of time and space; It tries to understand the opportunities and constraints that they experience while transferring them to socialization, production, consumption and communication practices from these different perspectives.

Against these arguments of social media advocates, who state that new communication technologies are a medium that allows expression of feelings and thoughts, social media critics state that new communication technologies contain threats and limitations. However, the third-party underline that the possibilities and limitations of social media and new communication technologies should be evaluated together. In this context, the study includes three perspectives which are thought to contribute to the field of social media studies.

Keywords: Social Media, Freedom Of Expression, Liberal Approach, Critical Approach, Third Way.

GİRİŞ

İletişim, toplumsal hayat içinde vazgeçilmez bir unsurdur. Bireylerin, ihtiyaçlarını karşılamak için birbiriyle iletişim halinde olmaları ise zorunludur. Gün geçtikçe kişilerin iletişim alanları genişlemekte ve iletişim biçimleri de farklılaşmaktadır. Yüz yüze, kişilerarası iletişimin yanı sıra teknolojik gelişmelere paralel kitle iletişimi, farklı bir bilgi aktarım yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise bunlarla birlikte zaman ve mekân sıkışmasından sıyrılmış, sosyal medya iletişimi ortaya çıkmıştır. Sosyal medyaya zemin oluşturan internet teknolojisi, aynı zamanda enformasyon toplumunu da ortaya çıkarmıştır. Bu iletişim ortamının oluşumunda hem internet teknolojisinin hem de sosyal medyanın özellikleri önemli gösterilmiştir. Bu özellikler, bir yanıyla geleneksel medyadan farklı oluşu; diğer yanıyla demokrasi ve özgürlüklere daha geniş imkân tanımasıyla karakterize edilmiştir. Bunlar hızlı olma, etkileşimsellik, katılımsallık, çeşitlilik, hiper-metinsellik gibi anındalığı ve karşılıklılığı besleyen nitelikte özelliklerdir. Web

[•] Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, esraince@ankara.edu.tr
**Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

2.0 altyapılı sosyal medyanın var ettiği iletişim ortamı, sadece kişilerin iletişim biçimlerini etkilemekle kalmayıp, kurumların, şirketlerin, siyasilerin ve hatta devletlerin de kullanımlarını etkilemiştir. Bu kullanımlar her kişi ve kurum için farklı amaçlar içermekle birlikte; demokrasi, şeffaflık, kamusal alan yaratma, eşitlik gibi kavramlarla anılmaya başlamıştır.

Sosyal medyanın bu kavramların içini nasıl doldurduğu liberal perspektifli farklı çalışmalarca sunulmuştur. Genel itibariyle çalışmalarda, demokrasi ve ifade özgürlüğünün sosyal medyanın özellikleri ve imkânları ile daha güçlü bir hale evirilip; küresel ölçekte olanaklar tanıdığı düşüncesi etrafında tartışıldığı görülmektedir. Ancak hem kişilerin hem de kurumların, şirketlerin, siyasilerin ve hatta devletlerin sosyal medya ve internet teknolojisini demokratik katılımı arttırıcı ve ifade özgürlüğü alanını genişletici amaçlar doğrultusunda kullanmadığı, eleştirel yaklaşımın temel argümanları etrafında tartışılmaya değerdir. Sosyal medyanın ideolojik işlevi ve farklı amaçlar doğrultusunda kullanımını, bireylerin hakları etrafında sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Sosyal medyada sermaye birikiminin baskın biçimleri bulunmaktadır. Eleştirel teoriye göre, İnternetin kapitalist yapının bir çıktısı olarak emek sömürüsü ve kar mekanizması etrafında işleyen bir sistemdir (Hall ve Stahl, 2014). Sadece kapitalist amaçlar doğrultusunda değil; iktidar ve güç ile bağlantılı bir denetim ve gözetim mekanizması olarak da işlev gösteren sosyal medya, bu haliyle hem kısıtlayıcı hem de sömürgeci bir işleve sahiptir. Bu noktada, kapitalist sistemde üretim araçlarına sahip olanlara ve ekonomik güce sahip olanlara hizmet eden sosyal medya, aynı zamanda iktidarlara da güç ve politikalarını pekiştirici mekanizmalar sunmaktadır. İktidar, "bir veya birden fazla kişinin, toplumsal bir eylemdeki, o eyleme katılım gösteren başkalarının direnişine rağmen kendi iradesinin farkına varma olanağı (Weber, 1978); "kolektif hedeflerin gerçekleşmesi, baskı araçları, güç ve statü simgeleri, karar verici otoriteler, dezavantajlar, tanım gücü, karşı güç, örgütlenme ve meşrulaştırma ile ilgilidir" (Habermas, 1984). Hedef ve istekleri doğrultusunda baskı araçlarını başkalarına karşı kullanabilen (Fuchs, 2016) iktidar, gücün, paranın, karar verici mekanizmaların, kapasitenin, kontrol mekanizmalarının asimetrik şekilde elinde olması nedeniyle, denetim, otorite, baskı, iktidarı pekiştirme, karşı olanı sindirme amaçlı kullanılabilir. Castells'in diyalektik olarak işaret ettiği İnternet ortamında, özgürlüğün metalaştırılması ve küresel erişim ağlarının insanları, reklam olarak satması sonuçlarına paralel; insanların siber mekânda şirketlere ya da yönetimlerin iktidarlarına meydan okuma, otoritelerini kırma ve zayıflatma sonuçları da vardır (2009, 421). Ancak bu durum, toplumsal demokrasi düzeyine, siyasi kültüre göre değişiklik gösterebileceği gibi, dijital gözetimi elinde bulunduran iktidara karşı kişi hak ve özgürlüklerini denetim altına alabilmektedir. Dolayısıyla İnternetin ve sosyal medyanın imkânları doğrultusunda nispeten bir potansiyele sahip olduğunu (Fuchs, 2016,110) söylemek gerekir. Bu haliyle, sosyal medyanın demokratik katılım ve ifade özgürlüğü etrafında iktidar ve baskı araçlarına karşı, gücünü verili kabul etmek yerine, potansiyel olarak değerlendirmek ve tehditlerini görmek gerekmektedir. Teknolojik gelişmeler ışığında ortaya çıkan sosyal medya, kendine özgü özellikleri ve hayatın farklı alanlarında artan kullanımıyla demokrasi ve ifade özgürlüğü üzerinden tartışmalara konu olmaktadır. Sosyal medya ortamının çeşitlilik, etkileşim, katılımsallık ve düşük maliyet özellikleri etrafında demokratik katılımcı bir kültür yarattığı; bu sayede ifade özgürlüğü alanını genişlettiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu düşüncelere karşın, sosyal medyanın zannedildiği kadar demokratik bir ortam oluşturmadığı; aksine siyasi ve ekonomik güçlerin amaçlarına hizmet eden ideolojik bir işleve sahip olduğu eleştirileri yükselmiştir.

Çalışmanın temel sorunsalı farklı sosyal medya yaklaşımlarının sosyal medyanın ifade özgürlüğüne sağlayıp sağlamadığına dair bakış açılarını ortaya koymaktır. İfade özgürlüğü bağlamında sosyal medyanın nasıl bir potansiyel taşıdığı literatürdeki tartışmalar bağlamında sunulmaya çalışılmıştır.

1.SOSYAL MEDYAYA ONTOLOJİK BİR BAKIŞ

Sosyal medyayı tanımlarken farklı çevrelerden birçok tanımlama yapıldığı görülmektedir. Akademik literatürden politik alana, sosyal yaşamdan ticari alana kullanım amaçlarına göre farklı tanımlar gelişmiş, analizler yapılmıştır. Etimolojik olarak da kavramın yapısı üzerine çeşitli düşünceler bulunmaktadır. Kimi zaman eksik kimi zaman yanlış kavramsal kurgulamalar yapıldığına dair tartışmalar da görülmektedir. Farklı kavramsal tanımlamaların olma nedenleri arasında, bu alanın hemen hemen herkesin değişik amaçlar ile kullanımlarına açık olması yer almaktadır. İş dünyasından, kamusal alana; yurttaş duyarlılıklarından, bireysel zevklere; eğitimden eğlenceye birçok sosyal medya tüketim nedeni bulunduğundan, literatürde kavramsal tanımlama çeşitlenmektedir. Yine de bu çeşitliliğin arasından sosyal medyanın özelliklerini dikkate alarak bir tanımlama yapılması mümkündür.

Teknolojik gelişimlere paralel, sosyal medyanın oluşum süreci başlamış ve süregelmiştir. Bunun beraberinde, paylaşıma olanak sağlayan bilgisayar tabanlı teknolojik sistem, sosyal medyayı, adında medya olmasına rağmen geleneksel medyadan farklı bir yerde konumlandırarak, tanımlama yapmayı gerekli kılmaktadır. İnternet ve bilgisayar teknolojisinin sağladığı imkânlar, kullanıcıların içerik sağlamalarını,

değiştirmelerini ve dönüştürmelerini mümkün kılmıştır. Bu, sosyal medya kavramının tanımlanmasında önemli bir yeri oluştururken; bir yandan da kitle iletişimi ve etkileşiminde "yeni" olarak görülen özellikleri ortaya koymuştur (Erarslan, 2016, 3).

Sosyal medyanın var olmasında önemli bir gelişme de "World Wide Web" uygulamasıdır. Castells'in ifadesine göre "wold wide web"-dünya çapında ağ- uygulaması, sosyal medyanın özelliklerine de zemin hazırlayacak şekilde farklı kesimlerin, çıkarların, isteklerin ve kültürlerin bir arada var olmalarını sağlayan bir ağ olarak karşımıza çıkmaktadır (2013a, 472). Bu, İnternet içerisinde herkesin kendi istek ve ilgi alanlarına göre farklı "siteler" oluşturabildiği, erişime açık, esnek kullanımlı, ağların ağı olarak tanımlanmış, sosyal medyanın temel özelliklerine kaynak oluşturmuştur. Web uygulamasının yanı sıra sosyal medya gelişiminde etkisi olan, 2000'lerde gelişen ADSL uygulamasının kattığı özellikleri de belirtmek gerekir. Web uygulaması, ilerleyen dönemlerde Web 1.0 (Read Only Web) uygulamasını doğurmuş, daha sonra "Asymemtric Digital Subscriber Line" teknolojisiyle internet kullanımı büyük ölçüde genişlemiştir. İnternete sürekli erişme imkânı tanıyan ADSL, sosyal medyanın kullanımındaki süreklilik, her an, her yerden ulaşım özelliklerine katkı sağlamıştır. ADSL teknolojisinin öncesinde Web1'in içeriğe katkı sağlamaya, dönüştürmeye imkan tanıyamıyor olması, bir süre sonra bu teknolojinin yetersiz kalmasına neden olmuş; Web 2.0 uygulaması geliştirilmiştir. Çoğu zaman sosyal medya, Web 2.0 ile iç içe geçmiş aynı anlamda ya da birbirinin yerine kullanılmıştır. Ancak çevrimiçi teknolojilere, Web 2.0; bu teknolojinin sosyal amaçlar için kullanımına ve sosyal yönlerine "sosyal medya" diyerek ayrıma gitmek doğru olacaktır (Constantinides ve Fountain, 2008, 232). Kabaca, teknolojik açıdan yazımsal kısmı Web 2.0; sosyal açıdan toplumsal iletişim kısmı ise sosyal medya olarak açıklanabilir. Web 2.0 uygulaması ile sosyal medyanın ana özelliklerini çizen bireyler-arası hızlı etkileşimin sağlanması; aktif, etken ve üretken konumda kullanıcılar yaratmıştır. Bu teknoloji sonrası, Myspace (2002), LinkedIn (2002), Facebook (2004), Youtube (2005), Twitter (2006) ve Tumblr (2008) gibi sosyal medya siteleri kurulmuştur.

Kaplan ve Haenlein'in "Users of The World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media" adlı yazılarında "dünya çapında ağ" yani "world wide web" için belirttikleri gibi www, sadece kişiler tarafından oluşturulan ve içerikler üretilip yayımlanan bir yer olmanın ötesine geçip süreklilik özelliğiyle kullanıcıların devamlı katılımının olduğu bir alan haline dönüşmüştür. Bir bağlamda sosyal medya, Web 2.0 ile fikirsel ve teknolojik anlamda yaratılan, kullanıcılarca oluşturulmuş içeriği olan, internet kullanıcılarının sosyal medyadan yararlandıkları her türü temsil eden, bir yer olmuştur (Kaplan ve Haenlein, 2010). O halde Web 2.0 için, açık kaynak erişimi olan çevrimiçi uygulamalarda, kullanıcının kontrolünün olduğu, interaktif ve sosyal medya kavramları ile kendi kavramlarının birbiri yerine kullanılabildiği, çevrimiçi kullanıcı kontrollü, uygulamalar denilebilir (Constantinides, S. J., Fountain, 2008).

Tüm bu gelişmeler ve özellikler ile Web 2.0 teknolojisi, yoğun bilgi alışverişi yapılan, farklı sosyal ağlar ile ilişkiler geliştirilen, dijital ara yüzler ile farklı iletişim türlerine ev sahipliği yapan ve günlük yaşamın bir parçası halini alan "sosyal medya ortamı" nı oluşturmuştur.

2. SOSYAL MEDYA TANIMLARI

Sosyal medya, kişilerin kullanımları üzerinden tanımlandığı haliyle; kişilerin düşüncelerini, fikirlerini, deneyimlerini, bilgi birikimlerini paylaşmak amacıyla ara yüzler oluşturulan, online bir platformdur (Mayfield, 2008, 8-12). Kişilerin kullanımlarının beraberinde paylaşım vurgusuna dikkat çekilerek yapılan çeşitli tanımlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri Borges'ın, insanların internet ortamı üzerinden birbirleriyle interaktif iletişim kurup paylaşımda bulundukları alan, vurgulu tanımıdır (Borges, 2009). İçeriğin kullanıcılar tarafından üretilip oluşturulan, aynı zamanda paylaşılan sanal topluluklar olarak sosyal medya tanımı (Kim vd. 2010, 216) beraberinde, Comm ve Burge'ün (2009, 2) takipçiler ve izleyiciler tarafından oluşturulan içeriklerin paylaşımı olarak gördükleri başka bir tanımlama da bulunmaktadır. Kullanıcı ve paylaşım odaklı bir başka tanım ise , "tamamen ya da kısmen açık profillerden oluşup, ilişkide olunan insanlar listesini hazırlayıp sergiledikleri, paylaştıkları ve başka kullanıcıların profillerini, ilişkilerini gözlemleyebildikleri sanal ortamlar" şeklindedir (Boyd ve Ellison, 2007).

Karşılıklı etkileşime imkân tanıdığı yönündeki vurgu, sosyal medya için, kullanıcılarını ağ üzerinden bağlayan, kimi zaman doğrudan kimi zaman ise dolaylı bağlantılar ile karşılıklı etkileşime imkân tanıyan yer, tanımlamasını karşımıza çıkartmaktadır (Giddens, 2008, 715). Doğrudan ya da dolaylı bağlantılar kurduğu düşüncesinden yola çıkılırsa, ortak paylaşım ve etkileşim özelliği üzerinden sosyal medya araçları olan sosyal ağlara, "paylaşım ağları", "toplumsal paylaşım ağları", "sosyal paylaşım siteleri" gibi başka kavramlar da kullanılabilir (Baban, 2012, 72). Bu tanımların yanı sıra, bilgi ve içerik paylaşımını ve kolay etkileşimi sağlayan, işbirliğini amaçlayan, online uygulamalardan oluşan medya platformu (Palmer ve Lewis, 2009), tanımı işin içine "medya", "işbirliği" ve "ticari" boyutları da katmıştır. Sosyal medyanın

'medya' olma yönünü vurgulayan bir başka tanım ise Evans (2008, 34) tarafından yapılmıştır. Ona göre, sosyal medya, içeriğin kişiler tarafından oluşturulduğu fotoğraf, video, haber sunulan online bir medyadır. Benzer bir tanım da Safko ve Brake'den gelmiştir (2009). Onlara göre, sosyal medya, medyanın sunum araçlarına paralel seslerden, görüntülerden, videolardan ve resimlerden oluşan; internet tabanı sayesinde farklı insanları bir araya getiren, paylaşımlara imkân tanıyan bir alandır. Social Meda Defined ise sosyal medyayı ontolojik bir açıdan tanımlama çabası gösterir ve "bilgi paylaşımı temelli, paylaşımı güçlendiren, internet tabanlı araçlar ve platformlar" olarak tanımlar. Aynı şekilde tanımlayanlardan biri de Akar'dır (2010). Sosyal medyayı Web 2.0 temelli teknolojinin beraberinde oluşan, sosyal etkileşim imkanı sunan, topluluk oluşumuna yardımcı olan, işbirliği temelli web siteleri olarak belirtmektedir. Farklı bir bakış açısıyla bakılarak sosyal medyayı, sunduğu imkânlar açısından tanımlamak da mümkündür. Bu yönde bir tanımlama, Solis ve Breakenridge tarafından yapılmaktadır. Onlar, sosyal medyayı, insanların "okuyucu rolünden içerik sağlayıcı" rolüne geçtiği, "yayıncılık mekanizmasından" "herkesten herkese" anlayışına evirildiği; "içeriğin demokratikleşmesi" alanı olarak tanımlamaktadırlar (Solis ve Breakenridge, 2009). Bu haliyle, sosyal medya, kullanıcıların internet zemininde, online platformda, kendilerini ifade edebildikleri, demokratik içeriğin oluşabildiği, farklı gruplara katılma olanağı olan, yorumlarla içeriğe katkıda bulunulup interaktif ortama dönüşen, sosyal içerikli web siteleri, olarak genel açıdan tanımlanabilir (Köksal, Özdemir, 2013, 325).

Sosyal medyanın ideolojik yönleri üzerinden tanımlamaya giden kuramcılar da bulunmaktadır. Bunlardan biri Kaplan ve Hainlein'dır. Yazarlar sosyal medyayı, teknolojik olmanın yanı sıra ideolojik bir alt yapıya sahip, Web 2.0'ın zemininde oluşmuş, içeriği kullanıcı tarafından oluşturulabilen, internete dayalı uygulama olarak tanımlamaktadırlar (201, 60-61). Tanımlardaki vurgunun, sosyal medyanın, gelenekselden farklı "yeni" bir medya olması; farklı zeminlerde kişilerin düşüncelerini ifade etmesine olanak tanıyarak ifade özgürlüğü zemini sağlaması; katılıma açık, interaktif olma özelliği ile demokratik ortam sunma vurgusuna kayması; ona yüklenen sosyolojik, ideolojik, ekonomik, siyasi anlamları işaret emektedir.

Sosyal medyaya farklı anlamlar yüklenip; tanımlamalar yapılırken onun geleneksel medyadan ayrı "yeni" bir medya olduğu ifadesi, geleneksel medyaya oranla daha ucuz, hızlı, erişime açık olmasından kaynaklıdır. Bu özellik, Binark tarafından şöyle açıklanmaktadır: "Sosyal medyanın, yeni medya kavramsallaştırmasıyla, geleneksel dediğimiz gazete, radyo, televizyon ve sinemadan farklı olarak, dijital kodlama sisteminde temellenen, iletişim sürecinin aktörleri arasında eş anlı ve yoğun kapasitede, yüksek hızda karşılıklı ve çok katmanlı etkileşimin gerçekleştiği multimedya biçimselliğine sahip iletişim araçları olduğu kastedilmektedir" (2007). Tanımlamalarda kimi zaman karşılattığımız "yeni medya" ifadesi ayrı bir parantez açmayı gerektirmektedir. Bunun zaman zaman sosyal medyayla eş anlamlı, zaman zaman onu da içine alan ama ondan daha geniş bir kavramsallaşmayı içerdiğini görmemiz mümkündür. Ayrıca "yeni" medya kavramı farklı tartışmalara da yol açmış; düşünürleri bazı eleştirel fikirler etrafında toplamıştır.

3.YENİ OLAN MEDYANIN FARKLARI; SOSYAL MEDYANIN ÖZELLİKLERİ

Yeni medya kavramı ile gazete, radyo, televizyon gibi geleneksel medyadan farklı; iletişim sürecinin eş zamanlı olduğu, hızı yüksek, kapasitesi yoğun, multimedya biçimselliğine sahip, dijital kodlama siteminde şekillenen iletişim araçlarından bahsedilmektedir (Binark, 2007). Van Dijk'e göre dijital kodlamanın kullanımı ile birlikte 21.yüzyıla geçilmiştir. Dijitalliğin yanı sıra 21.yüzyıla geçişi sağlayan, geleneksel medyadan belli oranda daha ucuz ve hızlı olma özelliği, yeni medyanın farklarını ve sunduğu 'imkânları' anlamaya da yardımcı olacaktır.

Yeni medyanın özellikleri, çalışma içinde kimi zaman sosyal medyadan ayrı kimi zaman ise sosyal medyayla eş anlamlı kullanarak sıralanacaktır. Bu durum, iki kavramın çoğu zaman bir arada ve birbiri yerine kullanılıyor olmasından kaynaklıdır. Sosyal medyayı, özellikleri üzerinden betimleyen Fruchter , tanımlamasını "5C" üzerinden yapmaktadır. 5C ile anlatmak istediği; işbirliği (collabration), topluluk (community), sohbet-iletişim (conversation), yorumlama (commenting) ve katkı (contribution)'dır.

İşbirliği, sosyal medya aracılığıyla oluşan sosyal topluluklar ve gruplar arasında ortak paydada buluştukları konuları öne çıkarak birlikte hareket etmeleri olarak tezahür eden, önemli bir sosyal medya özelliğidir (Erarslan, 2016). Topluluk, sosyal medyada sağlanan sohbet ve iletişim ile sunulan katkılar sonucu sosyal ağ üzerinde oluşan gruplardır. İletişim, sosyal medyada karşılıklılık özelliğine vurgu yapmaktadır. Sosyal medyadaki paylaşımların anındalığı ve hızı; alıcının anında ve hızlı katkısına açıktır. Bu bağlamda bir conversation'dan söz edilmektedir. Sosyal medyanın diğer özelliklerinin katkısıyla, paylaşımlar yorumlamaya açık şekilde kendilerine yer bulmaktadırlar. Şirketlerin, siyasilerin, grupların, diğer insanların farklı paylaşımları yorumlama imkânı, bu alandaki katkıya işaret ettiği gibi, kişilerin sosyal medya içindeki sosyal çevrelerinin genişlemesine de katkı sağlar. Katkı ise, sosyal medyaya ayırıcı özellik

olarak atfedilen önemli bir noktadır. Kullanıcıların sosyal medya içeriklerinin oluşumuna, var olan içeriğin genişlemesine sürekli ve hızlı şekilde, doğrudan ve dolaylı etkisi, katkısı bulunmaktadır.

Rogers ve birçok ismin sosyal medyanın temel özellikleri içerisinde sıraladığı "etkileşim" özelliği, iletinin gönderme ve alınma sürecindeki karşılıklılığı ifade etmekle birlikte eleştirel tartışmalara da neden olmaktadır. Kavramın güçlü bir ideolojik anlam taşıdığı üzerine olan bu tartışmalar, yeni medyaya ideolojik bir düzeyde değer katmaktadır. Aarseth'e göre "bir sistemi etkileşimli olarak ilan etmek, onu sihirli bir güçle onaylamaktır." (2001). Tartışmanın başka bir açısından bu söylem, kullanıcıyı tüketici olarak gören neoliberal politikanın etkileme ürünlerinden biri olarak görülmektedir (Yengin, 2014). Kitlesizleştirme, yeni medya ortamında büyük bir kullanıcılar grubu olmasına rağmen, kişisel ve özel ileti gönderilip alınması olanağına işaret eden, gruptan bağımsız olabilme özelliğidir. Eş zamansız olabilme, yani asenkronizasyon, yeni medya süreçleri, aktarılacak iletinin istenildiği takdirde aynı zamanda, alıcı ve alıcılara ulaşmasını sağlayan eş zamanlılık; uzam ve zaman ayrımın kayboluşu durumunun yanı sıra eş zamansız olabilme imkânı da sunmaktadır. Eş zamansız olma özelliği, kullanıcıların arzu ettikleri zaman ileti göndermek ve iletiyi almak imkânını göstermektedir (Rogers, 2009).

Veriye erişimin daha kolay olmasını, önemli bir imkân olarak gören anlayış, bunu sağlayıcının sayısal veriyi işlemesinin analog veriye göre daha kolay olmasına ve sosyal medya zeminin karakteristik özelliklerine bağlamaktadır. Konuyu bu bağlamda tartışan Lister (2003), beş temel özellikten bahsetmektedir. Bunlar sayısallık-dijitallik, etkileşimlilik, hipermetinlik, yayılma-dağılma ve sanallıktır. İnternet medyasında verilerin ikili sayı sistemi içinde sıfırlar ve birlerle ifade edildiği sayısallık durumu, bu yeni medyanın temel özelliklerdendir. Takipçinin pasiflikten kurtulduğu aktif katkı sağladığı etkileşimselliğin yanı sıra hipermetinlik öne çıkan bir diğer özelliktir. Hipermetinsel olmak, esnek ve sonsuz bir metin ağı ortaya çıkarmaktadır. Kavram ilk defa 1945 yılında Vannevar Bush tarafından tanımlanmıştır. Hipermetinsellik, metnin başka metinlerle olan bağı ve ilişkisi anlamına gelmektedir. Bu özellik paralelinde bahsi geçen bir kavram da hiper-medyadır. Birçok medya türünü ve bu türlerin birbiri ile etkileşimini, iletişimini işaret eden bu kavram; ses, görüntü, video, yazı türlerini bir araya getirebilmiştir (Monovich, 2001). Yayılma-dağılma özelliği ise, geleneksel medyadan tamamıyla farklı, üreticinin aynı zamanda tüketici de olduğu (proconsumer), kaynak ile alıcı arasında yeni bir iletişim hali geliştirmiştir. Son olarak sanallıktan bahseden Lister, kullanıcıya orada olma hissi veren; makine ile kullanıcı yani yapay ile insan arasındaki ara yüzeyde oluşan iletişim ortamına işaret etmektedir. Binark, bu iletişimin iki türde olduğunu söylemektedir. Birincisi yapay zeka (makine) ile insan arasında, ikincisi ise kullanıcı ile diğer insanlar arasındadır (Binark, 2009, 61). İletişimde oluşan bu sanal gerçeklik, kullanıcının gerçek dünyadan soyutlandığı ya da soyutlanmadığı bir simülasyonel ortamı sunmaktadır.

Faceboook, Twitter, Myspace, gibi sosyal paylaşım sitelerinin giderek artması ve talep görmesi, sosyal medyanın yaşamın her anında yer alan bir parçası haline geldiğinin göstergelerindendir. Mayfield (2008, 5-6), bu güçlenmesin sosyal medyanın temel özeliklerinden kaynaklandığını iddia eder ve bu özellikleri şöyle sıralar: Katılım, açıklık, görüşme, topluluk, bağlantılılık. Diğer yazarlarında altını çizdiği katılımın, içerik üreten ile tüketen arasındaki farkı sığlaştırması onu cazip kılmakla birlikte, açıklık hayati öneme sahiptir. Yazara göre, kullanıcıların katılımına, yorumuna, geribildirimine açık olan sosyal medya, genellikle demokratik katılıma teşvik edici niteliktedir ve bunun temel kaynağı açıklık özelliğidir. Sosyal medyanın oluşumuna imkân tanıdığı topluluk durumu, sosyalleşmenin ve ilgi alanlarına yönelik sosyal grupların oluşup gelişmesinin önemli bir noktasıdır. Topluluk arasındaki iletişim ile de doğrudan ilgisi olan sosyal medyanın önemli bir özelliği de bağlantılılıktır. Yazarın görüşme olarak sunduğu özellik ise daha önce de değinilen geleneksel medyanın yayın odaklı oluşuna karşıt, sosyal medyanın iki yönlü konuşmayı merkezine alması anlamındadır (2008).

Sosyal medyanın sınırsız bir iletişime imkân tanıyan teknolojik bir olanak olarak görülmesi, beraberinde sosyalleşme zeminini ve bireyi ön plana çıkartan serbestlik alanının varlığını göstermektedir. Sosyalleşmenin dijital sosyalleşme olarak tasviri ile toplumsal hayattaki ilişki ve ihtiyaçların dijital ortamda sağlanan iletişim ile yapılabiliyor olduğu kastedilmektedir. Üniversite tercihlerinden, hastanelere, otellere, gidilecek mekânlara kadar her şey dijital ortam üzerinden iletişime geçilerek halledilebilirken, bir yandan da paylaşım özgürlüğü sunduğu düşüncesiyle serbest olma özelliği yüklenmektedir. Bu özelliklerin toplamı ile Erarslan'a göre sosyal medya "dili, ilkeleri, kuralları, ritüelleri ve kendine has davranış kalıpları olan bir kültüre sahiptir (2016). Kuralsız olduğu düşüncesinin bu açıdan yanlış olduğunu vurgulayan yazar, kendi içinde hem formel hem informel kuralları olduğunu belirtmektedir (2016, 8). Tüm bu düzen ve kuralların içinde sosyal medyanın mizahçı özelliği olduğu, süreklilik, tekrarlanabilirlik ve çeşitlilik özelliklerini de barındırdığı; veri toplama ve araştırma imkânı sunan; temel insan haklarından "medyaya erişim ve ifade özgürlüğü" hakkına olanak tanıyan yönleri olduğu söylenmektedir. Çeşitlilik özelliği, bireylerin kendilerini

ifade edebildikleri alanların çokluğu ile ortaya çıkmaktadır. Süreklilik özelliğinden kasıt ise, birbirinden faklı içerik, grup ve insanları bir arada bulundurma, oluşan hesapların ve zeminlerin devamlılığının daimîliğidir. Gençlerin, sanatçıların, siyasilerin yoğun kullanımı ve daha önce yaratıcılığını sergileme imkânı bulamamış ya da kısıtlı miktarda bulmuş kişilerin paylaşımları, kimi zaman muhalif kimi zamanda bir olay karşısında kanıt üretme amacını da içinde barındırarak mizahi bir şekil alabilmektedir. Sosyal medyanın mizahçı özelliği buradan kaynaklanmaktadır. Tekrarlanabilirlikten kasıt ise, sosyal medya içeriklerinin, görsellerin ve paylaşımların tekrar tekrar kullanılabilmek üzere bir yerde, kopyalanabilir şekilde mevcut olmasıdır. Süreklilik özelliğinin sağlayıcısı da bir nevi tekrarlanabilirliktir.

Sosyal medyanın kullanımının artması ile birlikte gelişen sosyal medya kültürü, yasaklama, kısıtlama, denetim altında tutma, engelleme gibi düzenlemelerin olmadığı ülkelerde ve topluluklarda, erişim hakkının ve ifade özgürlüğü hakkının yüksek oranda kullanılabileceği bir platform sağlayıcısı olmaktadır (Erarslan, 2016). Veri toplama ve araştırma imkânı sunma özelliği, aynı zamanda erişim hakkının kullanımının artması ile oldukça bağlantılıdır. Sosyal medya paylaşım ağları aracılığıyla farklı yöntemler kullanılarak, çok kişiye kısa zamanda ulaşılıp veri toplanmasını, ölçümünü ve hali hazırdaki bilgiye ulaşılmasını sağlayan bir araçtır. Özellikle, Y-Z kuşağı olarak sosyal medyayı oldukça fazla kullanan gençler-dijital yerlilier, bu alanı araştırma yapmak amacıyla da tüketmektedirler.

Yeni medya ile hayatımıza giren, onun bir özelliği olarak karşımıza çıkan bir kavram da "arabuluculuk "tur (mediation). İletişim alanında arabuluculuk görevi iletişim aracının kendisinde bulunmaktadır. Bu fikri destekleyenlerden biri de McLuhan'dır. Ona göre de bir toplumda arabuluculuk görevi iletişim araçlarına aittir (2007a). Marksist teoride ise arabuluculuk, bir nesne aracılığıyla iki karşıt gücün var olan toplum içerisinde uzlaşmasıdır. Arabuluculuğun uzlaştırma rolü, kavramı remediation (iyileştirme) özelliğine götürmektedir. Yeni medya kuramcıları, iyileştirme kavramını, blogların, web sitelerinin, dijital videoların sunduğu yeni yollar üzerinden açıklamaktadırlar. Bu alanlar, eski medyanın yeniden düzenlenmiş; ihtiyaçlar ve gelişmeler ile yeniden formülleştirilmiş halleri olarak bir iyileştirme örneğidir. Bolter ve Grusin için tüm arabuluculukların iyileştirme olduğu ortamda, yeni medyanın farklı kültürler ve kullanıcılar için iyileştirme yaptığı bir gerçektir (2006). Benzer bir önem atfı da Lievrouw tarafından yapılmış ve dijital medya teknolojilerinin yarattığı iyileştirme, daha önce eşi benzeri görülmemiş çağdaş yaratıcı bir kültürün oluşumuna sunduğu önemli bir katkı olarak gösterilmiştir (2011, 217-218).

Sosyal medyaya, oluşum süreci ve ardındaki teknolojik gelişmeler paralelinde baktığımızda ona atfedilen bir dizi özellikle karşılaşmaktayız. Bu özelliklerin daha önce eşi benzeri görülmemiş yenilikler sunduğu düşüncesi kadar, ardında farklı bir ideoloji ile başka amaçlara hizmet ettiği düşüncesi de zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Daha önce değinilen bu özellikler ışığında, kişilere ve gruplara yüksek derecede katılım imkânı sunduğu; bu doğrultuda demokratik ve özgürlükler alanı olduğu iddiası oldukça gündeme gelmiştir. Bu temelde çeşitli bakış açıları oluşmuş; sosyal medyaya ifade özgürlüğü sağlama noktasında liberal anlam yükleyenler olduğu gibi eleştirel yaklaşanlar da olmuştur. Çalışma içinde, dünya genelinde yaygınlaşan, hem iş hem günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline dönüşen sosyal medyaya ya da 'yeni' medyaya sağladığı olanaklar ve tehditler bakımından ifade özgürlüğü potansiyeline farklı yaklaşımlarca değinilecektir. Bunun için öncelikle temel ifade özgürlüğü kuramlarını ele almak gerekecektir.

4.KAVRAM VE KÖKEN OLARAK İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE TARTIŞMALAR

İfade özgürlüğünün ne olduğuna ya da ne olmadığına dair tanımları tarihi, felsefi ve hukuksal kökenlerinde ararken karşımıza farklı "ifade" ve "özgürlük" yaklaşımları çıkmaktadır. Kimi düşünürler ifade özgürlüğünü tanımlarken "ifade" nedir sorusunun cevabından yola çıkmakta; kimi düşünürler özgürlük nedir sorusuna cevap aramaktadır. İfade özgürlüğünün sağlıklı bir çerçevede kavranması adına "ifade ve özgürlük" tartışmalarına bakmak; ardından da ifade özgürlüğü tartışmalarını yapmak gerekmektedir. Bunu yaparken ifade özgürlüğüne dair açıklaması olsun olmasın "ifade" ve "özgürlük" tartışmaları yapan farklı düşünürlerin yürüttükleri tartışmalar kategorileştirerek sunulacaktır. Bunun ana sebeplerinden biri ifade özgürlüğünü, kavram olarak ele alsın almasın tarih boyunca düşünürlerin yürüttüğü her 'özgürlük ve ifade' tartışması içinde 'ifade özgürlüğü 'ne değecek önemli saptama ve atıfların olmasıdır. Örneğin bu, Marx'ın özgürlük kavramasında "basın özgürlüğü"; Adorno'nun özgürlük kavramasında "sanat özgürlüğü"; Kant'ın özgürlük kavramasında "erdemli insan idesi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ifade özgürlüğünün gerekçeleri ve dayanakları ile ilgili tartışmacıların ve düşünürlerin farklı özgürlük saiklerine olan atıflarına da dikkat çekilecektir.

Liberal yaklaşımın birey ve eşitlik vurgularıyla yükselen özgürlük açıklamaları, 1600'lerden itibaren ifade özgürlüğünün ve onunla bağlantılı diğer özgürlüklerin tartışılmasına ivme kazandırmıştır. İfade özgürlüğü tartışmalarının sıklıkla liberal yaklaşım içinde ve bu yaklaşımı takip eden düşünürler üzerinden

yapılıyor olması eleştirel yaklaşımın ifade özgürlüğüne ve özgürlük anlayışına dair söylemlerinin göz ardı edilmesine yol açmamalıdır. Bu nedenle, ifade özgürlüğü kavramına olan bakışı açıklamak için öncelikle liberal yaklaşımın özgürlük ve ifade özgürlüğü anlayışını, ardından eleştirel yaklaşımın özgürlük ve ifade özgürlüğü anlayışını tartışmak gerekecektir.

4.1. Liberal Yaklaşımın İfade Özgürlüğü Anlayışı

İfade özgürlüğü, 16. yüzyıldaki Reformasyon döneminden büyük ölçüde etkilenmiş ve ardından liberal siyasi düşünceyle gelişim göstermiş özgürlüklerden biridir (İnal, 1996,13). Protestan hareket içindeki kişilerin muhalefet etme ve karşı koyma iradeleri paralelinde ifade özgürlüğü daha çok anılmaya başlamıştır. Dolayısıyla ifade özgürlüğünün ortaya çıkışı Protestan hareketle birlikte sıklıkla anılmaktadır (Berktay, 2008, 50-55). Bu hareketle ortaya çıkan ifade özgürlüğü anlayışı daha çok düşünce ve inanç özgürlüğü ile birlikte anılan bir modern dünya göstergesi olmuştur (Akgül, 2012).

İfade özgürlüğü savunusu yapan ve bu özgürlük üzerindeki devlet denetimine karşı çıkan ilk isimlerden birisi John Milton'dır (1608-1674). Bu konu üzerine 1644 yılında yazdığı "Areopagitica" adlı kitabında Milton, Parlamentodan izin alınma (imprimatur) zorunluluğuyla kitap basılmasının, düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırdığını ifade etmiş ve eleştirmiştir (Akgül, 2012). Kendisinin bu konu üzerine söylediği, "Bana tüm özgürlüklerin üstünde vicdanıma uygun şekilde tartışma, bunu ifade etmek ve bilmek özgürlüğünü verin"[1] cümlesi onun, bir özgürlük silsilesi içinde ifade özgürlüğüne verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır.

Milton'dan çok kısa bir süre sonra Spinoza da (1632-1677) "Tractatus Theologica-Politicus" adlı eserinde düşünce ve ifade özgürlüğü konusuna değinmiştir. Ona göre, devletin varlık sebebi insanların güven içinde yaşamalarını sağlamaktır. Ancak devlet bu görevi insanlar üzerinde baskı kurarak ve devamlı onları yönlendirerek yapmamalıdır. Böyle bir durum aslında mümkün de değildir (Ağaoğulları/Zabcı/Ergün, 2005). Çünkü "Hiç kimse gücünü ve bunun bir sonucu olarak haklarını, insan olmaktan çıkmasına yol açacak biçimde, bir başkasına tümüyle aktaramaz." Bu sebeple devlet, vatandaşlarının özgürce gelişmelerine olanak sağlamalıdır. Devlet ya da "siyasal düzen" insanlar arasındaki sorunları gidermeli, düşüncelerin ise özgürce ifadesine olanak tanımalıdır. İnsanları düşündüklerini ifade etmekten yasaklamak mümkün değildir. Ancak aynı zamanda, ifade özgürlüğü, toplumun barışını tehdit etmeden kullanılmalı ve devletin otoritesine zarar vermesi önlenmelidir (Ağaoğulları/Zabcı/Ergün, 2005, 62-63, 71).

Spinoza, Milton'a göre daha çok "özgürlük" vurgusu üzerinden ifade özgürlüğü yaklaşımını ortaya koymuş ve ayrıca birtakım sınırları da çizmiştir. Onda gördüğümüz ifade özgürlüğü üzerine temel sınırlama, barışın sarsılmaması adınadır. İfade özgürlüğünün sırlanması konusundaki bu çizgiyi "Tractatus Theologica-Politicus" eserinde açıkça görmemiz mümkündür. Ağaoğulları, Zabcı ve Ergün'nün kitaplarında yer verdiği üzere, Spinoza için bir otoritenin ve otoriteyi ortaya çıkaran halkın, varlığının devam edebilmesi için ifade özgürlüğü gereklidir ve bu hakkın toplumun güvenliği ve barışı dışında sınırlanması uygun değildir (2005, 60-71).

İfade özgürlüğü konusunda önemli görüşleri olan diğer bir isim ise John Locke'dur (1632-1704). Kendisi, liberal bir ortamın tesisi için mülkiyet ile birlikte düşünce özgürlüğünün de olması gerektiğini belirterek liberal düşüncenin felsefesini ortaya koymuştur[2]. "Hoşgörü Üzerine Bir Mektup" adlı eserinde J.Locke[3] herkesin ruhunun "kendisine ait olduğunu, kendi halinde bırakılması gerektiğini" ifade ederek devlet ve kiliseden hoşgörü istemekle birlikte, ileride de göreceğimiz temel argümanlardan birini ortaya koyar. Bu temel argüman, ifade özgürlüğünün dayanaklarından biri olarak gösterilen "hoşgörü" kriteridir. Bu konuda "İfade Özgürlüğü: Felsefi Bir İnceleme" kitabının yazarı F. Schauer'in belirttiği, özgür bir ifade anlayışı için hoşgörünün var olması gerekliliği fikri, kökenlerini Locke ve onun gibi liberal düşünürlerden almaktadır. Liberal yaklaşımın temel felsefesinde, gerçeğin tespiti için zorlamanın değil, ifadelerin özgür şekilde; bu zorlamalardan arınmış halde belirtilebilmesi gerektiği, görüşü savunulmaktadır (Akgül, 2012, 5-6).

---

[1] Werhan, Keith (2004). *Freedom of Speech, A Referance Guide to th United States Constitution*. USA: Praeger Publishers.

[2] İnal, Ayşe (1996). *Haberi Okumak*, İstanbul: Temuçin Yayınları.

[3] Örneğin, Voltaire'in etkilendiği isimlerden Locke için özgürlük eşittir, güçtür. Locke için özgürlük terimi kuruntudur, kişinin istediğini yapabilme gücünden başka neyden söz edilebilir ki. Özgürlük, kişinin istenen eylemi yerine getirmeye gücü olduğu zaman, istediğini yapabilecek olduğundan daha çoğunu göstermez. "Kanunların amacı özgürlüğü ortadan kaldırmak ya da kısıtlamak değil, onu korumak ve genişletmektir."
"Devletin amacı bireylerin özgürlüğünü korumaktır"
Bkz. Ekmekçi, İ.S (2013). John Lock'un Liberalizm Kuramı Üzerine. *TBB DERGİSİ*, S. 106.

Milton ile yükselen ifade özgürlüğü talebi ve bunun içeriğinin tespiti, teorik olarak farklı yaklaşımlar ve birçok isimle önemli bir boyut kazanmıştır. Liberal düşünce sistemi içerisinde ifade özgürlüğü, önemli bir tartışma alanı haline gelmiş ve ortaya iki temel yaklaşım çıkmıştır. Bunlarda biri işlevsel ya da fonksiyonel/ teleolojik liberal teori, diğeri ise deontolojik liberal teoridir (Altıparmak, 2007, 10). Bu teorileri şekillendiren ve aynı zamanda ifade özgürlüğünün felsefi kökenlerini ortaya koyan "faydacılık" anlayışı liberal pratik düşünceye katkılarının yanı sıra ifade özgürlüğü dayanaklarından biri haline gelmiştir. Kısaca, zevki maksimize etmek olarak tanımlanan faydacılık, Bentham (1748-1832) tarafından daha çok psikolojik yanı ile anlaşılmış olmakla beraber, genelde insanlara arzu ettiklerini vermek olarak algılanıp; ifade özgürlüğünü de bir menfaat ilişkisi içinde görmemize sebep olmaktadır (Altıparmak, 2012, 10). Bu ilişki hayatın birçok alanında "faydacılık" üzerinde şekillenmektedir. Örneğin, ekonomide faydacılık akımı, Adam Smith ile anılan ve piyasada/pazarda serbest dolaşımın kendiliğinden etkin bir dağılama katkı sağlayacağı fikrine dayanmaktadır. Smith'in bu düşüncesi sadece ekonomik faaliyet alanında sınırlı kalmamış ve siyasal alan için de kullanılan bazı modellere temel olmuştur. Onun bu modeli, Bentham tarafından siyasal alana taşınmış ve benzer bir faydanın burada da oluşabileceği düşünülmüştür. Ayrıca Adam Smith'in görünmez el ve pazarda serbest dolaşım fikri ifade özgürlüğü adına bir argüman da oluşturmuştur. Bu argüman, Schauer'in belirttiği "fikirlerin rekabeti anlayışı" dır. Adam Smith'in görünmez el teorisinden esinlenerek ifade özgürlüğünün dayanağı olarak fikirlerin toplumda (Pazarda) serbest dolaşımının kendiliğinden fayda sağlayacağını; yani doğruya, iyiye ulaşmamıza yardımcı olacağını belirten bir teori ortaya çıkmıştır. Teorinin kendini bulduğu kavram ise "fikirlerin pazaryeri" dir (Schauer, 2002,19-29, 80-85).

Faydacı liberal teori asıl olarak J.Stuart Mill'in (1806-1873) "Özgürlük Üstüne" adlı çalışmasıyla ortaya çıkmıştır[4]. Mill, temel olarak faydacılık anlayışı ile ifade özgürlüğünün ahlaki yanını birlikte sunmuştur. Faydacılık ve ahlakiliğin birleşiminin bu sunumu, Mill'in eklektik yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Berry, 2003, 20-21). Mill, insanın düşünce dünyasındaki fikirlerinin belli bir parçasının gerçeği yansıtacağı, belli bir bölümünün yanlışı yansıtabileceğini belirtirken ifade edilmeyen ya da edilemeyen fikrîlerin bir süre sonra varlığının ortadan kalkabileceğini ve faydasından da yararlanılamayacağını vurgulamak istemiştir (Mill, 2014). Fayda ile birlikte Mill'in tinsel fikrini anlamak, ifade özgürlüğünün teolojik temellendirilmesini görmek için başlangıçta önemine atıfta bulunduğumuz Milton'a ve onun "Areopagitica"[5] adlı eserine dönmemizi ve ifade özgürlüğünün teolojik olarak temellendirilmesini hatırlamamızı gerektirecektir. Milton'un, insanların yaşamları hakkında kimsenin karar mekanizması olamayacağı üzerine vurgusunun kaynağı olarak insanlara, Tanrı tarafından ödünç verilmiş "akıl" gösterilmektedir (Milton, 1918). Milton ile ilgili bu bilgi ondan yaklaşık 200 yıl sonra Mill'in, ifade edilen ve üretilen bilginin Tanrı'nın bize olan güveninin göstergesi olduğu, vurgusunda karşımıza çıkmaktadır. Sınırsız bir özgürlük anlayışından yana olmayan Milton, yine de fikirlerin yasaklanamaz, kitapların yok edilemez olduğunu üstüne basarak belirtir ve bunların yok edilmesinin "Tanrı'nın imgesinin" yok edilmesi olacağını söyler. Mill ise Miltona'a yaklaşır ve ifade özgürlüğü açısından bir devinimle beraber benzer temel düşünceyi sunar. Ona göre iyiyi bilmenin tek yolu; zıtlıkları, karşıtlıkları, yani kötüyü bilmekten geçer. En fazla sayıda insanın, maksimum fayda elde etmesi ve mutluluğu için bu özgürlükler vazgeçilemezdir. Ayrıca, Mill için ifade özgürlüğü, insanlığın gelişiminin de bir şartıdır (Mill, 2014, 70-73).

Fayda ile ifade özgürlüğünün ilişkisini ortaya koyan felsefi bakış dışında "şüphecilik/kuşkuculuk-specticism" fikrinin varlığından bahsetmek gerekecektir. Gerçeğin bulunma sürecinde kuşkunun önemli bir yeri vardır (Schauer, 2002). Burada kuşkuculuktan anlamamız gereken, büyük ölçüde kabul görmüş gerçeğin karşısında, yanlış diye reddettiğimiz görüşün, doğru olma ihtimaliyle mantıklı biçimde nasıl bir araya gelebileceği konusundaki şüpheciliktir. Yani, yanlışın doğru olabileceği, bu nedenle ifade edilmesi gerektiği fikrinin yanı sıra doğruyu tanımlarken yanlışa ait fikirlerin varlığı ile doğruluğun güçlenmesi inancı, kuşkucu olarak tanımladığımız durumdur ve bu durum ifade özgürlüğünün dinamizmini anlatmaktadır. Büyük ölçüde, tezin geçerliliği, sunulan önermenin türünde bulunan "şüphenin" derecesiyle orantılı olarak değişim gösterir. Ancak şüphenin varlığını, Comte'un (1798-1857) iddiasında, matematiğin gücüne olan aşırı vurgu, onun gerçeklerine ters düşülemeyeceği ve böyle bir talepte bulunulamayacağı ifadesi ile normatif ahlaki görüşlerin sansürlenmelerini doğru bulduğu haliyle anlaşılmamalıdır (Schauer, 2002, 26-30). Bu noktada bilginin matematik ile aşırı pozitivist savunmasını görmüş oluruz. Ancak gerçekliği, doğruyu ya da yanlışı matematiğin bu kuralları ile tek başına kabul etmek toplumların farklılıklarını, bilginin ve gerekliğin çeşitliliğini reddetmek olacağı kanısı hâkimdir. Zaten Schauer, şüphe ile

[4] Mill, John Stuart (2000). *Özgürülük Üstüne*. İstanbul: Belge Yayınları.
[5] Milton, J. (1918). *Areopagitica*, Cambridge: University Press.

orantılı olarak gerçekliğe dayanan tezin savunulmasını her durumda değil, bazı durumlarda başvurulabilecek öncüllerden biri olarak görmektedir (Schauer, 2002).

Liberal yaklaşım içeresinde tarihsel olarak ortaya çıkan ifade özgürlüğü ve ifade özgürlüğünün dayanakları olabilecek felsefi temelleri ele alındığında 1600'lerden 1800'lerin sonuna dek benzer ve farklı argümanlar olduğu görülmektedir. Bu argümanların, birey özgürlüğü ve eşitlik kavramları üzerinde yükselen liberal siyasi görüş etrafındaki gelişimi, temelde fayda-amaç ve şüphe ekseninde, keyfi sınırlamalara gidilmeden var olması gereken, temel hak fikrinin etrafında toplanmıştır. Ancak Mill'in ifade özgürlüğü söylemlerinin yükseldiği tarihler, eleştirel yaklaşımın kurucu ismi Karl Marx'ın (1818-1883) düşüncelerini ortaya koyduğu yıllara denk gelmektedir. Bu tarihsel eşdeşlik beraberinde başta Marx olmak üzere eleştirel yaklaşım içeresindeki düşünürlerin ifade özgürlüğü hakkındaki fikirlerine bakmayı önemli kılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın devamı eleştirel yaklaşımın ifade özgürlüğüne dair argümanlarını sunmaktadır.

4.2. Eleştirel Yaklaşımın İfade Özgürlüğü Anlayışı

Eleştirel yaklaşım içerisinde ifade özgürlüğüne bakışını anlamak için spesifik bir ifade özgürlüğü tartışması görmeyi beklemek yerine, dönemin düşünürlerinin kendi politik konumları içerisinden özgürlük kavramasına ve ifade özgürlüğü ile bağlantılı yer verdikleri basın özgürlüğü gibi diğer özgürlük anlayışlarına bakmak gerekecektir. Bunun önemli nedenlerinden biri aşağıda yer verilecek düşünürlerin eserlerinde bire bir "ifade özgürlüğü" tanımlamalarına vermemiş olmalarıdır. Ancak bununla birlikte eleştirel yaklaşım içerisindeki düşünürlerin doğrudan ifade özgürlüğü adına temel oluşturacak tezleri de bulunmaktadır. Bu tezleri zaman zaman "özgürlük" adı altında zaman zaman "haberleşme-basın" özgürlüğü adı altında; bazen de "sanat özgürlüğü" adı altında tartıştıkları görülmektedir. Günümüz ifade özgürlüğü problemlerine değen önemli tespitleri görebilmek için I. Kant ve K. Marx'ın argümanlarına bakmak gerekmektedir.

Özgürlük üzerine tespitlerde bulunan Kant'a (1724-1804) göre, özgürlüğün iç duyunun alanı olduğu kadar dünyayı bilmemizi, anlamamızı sağlayan durumlara açık dışsal yanı da bulunmaktadır (Arendt, 2014, 204). Kant'ın özgürlük üzerine temel argümanları, özgür isteme sahip olan kişinin, kendiyle ilişkisinde ortaya çıkan, ona özgü etik değerler[6] üzerinden gelişmektedir. Aynı zamanda özgürlük, insan aklının ürettiği bir idedir. İnsanın istemini belirleyen çıkarlar olabileceği gibi saf aklın ürünü olan "ahlak yasası" da özgür eylemde bulunma noktasında belirleyicidir (Kant, 1995, 50-64).

Marx ise özgürlük üzerine düşüncelerini, basın özgürlüğü vurgusuyla birleştirerek genel politik konumu etrafında tanımlamaktadır. Ona göre özgürlük, "ne insanın özel mülkü ne de özel bir hakkıdır." Çünkü özgürlük; "sadece yaşamım neyse onu içermez, ama aynı şekilde nasıl yaşadığını da içerir; sadece özgür olanı yapmamı değil ama özgür olarak yaptığımı da içerir." (2012, 18). Marx'ın bu vurgusunda 'iradenin' varlığı görülmektedir.

İrademiz dahilinde yaptıklarımızla özgür olmak; tıpkı Arendt'in (1906-1975) siyaset ile özgürlük arasındaki ilişkiyi anlatırken atıfta bulunduğu "özgürlük, iradenin uygulanması demektir….." anlayışı ile kesişmektedir. Elbette Arendt, Marx'tan yaklaşık 100 yıl sonra bu vurguyu "siyaset azaldıkça özgürlük artar mı?" sorusunun cevabını ararken yapmıştır (Arendt, 2014, 211-213). Eylemde özgür olup olmamıza yapılan vurgu, iradenin kendisini özgürce ortaya koyup koyamamasında saklıdır. Tıpkı sanatçının ne üzerine çalışacağı, neyi konu edeceği değil; onu dünyada sergileyip sergileyemeyeceğinin özgürlüğünü, belirleyeceği örneğindeki gibi. Bu tespit tarihte ve günümüzde ifade özgürlüğü tartışmalarında varlığını sürdüren problemleri anlamakta önemli olmaktadır. Çünkü ifade özgürlüğünün tanınan bir hak olması, bizim bu hakkı "özgürce" kullanıyor olmamız anlamına gelemeyeceği, ancak onu sergilediğimizde - ki bu basın özgürlüğü ile anılacaktır- ifade özgürlüğünün varlığından emin olunabileceğini gösterir. Marx'ın anlayışına dönüldüğünde, onun özgürlük kavramasında doğrudan ilişki kurduğu noktalardan biri olarak "basın özgürlüğü" vurgusu ortaya çıkmaktadır. Marx'ın tanımına göre "basın, bireylerin kendi rasyonel varlıklarını gözler önüne sermenin en genel" biçimidir (2012). Burada basının neden özgür olması gerektiğinin cevabı saklıdır. Marx, insan/toplum-özgürlük-kurtuluş denklemi kurarak; gerçeğin kavranması, düşüncenin gelişmesi, bilgi akışının sağlanması gibi bilgi elde etme süreçlerine büyük önem atfeder ve bunlar üzerindeki müdahale ve engellemeleri; özgürlüğe, haber alma hakkına ve bilgi edinme hakkına, insanın özündeki potansiyele, kurtuluş imkânına müdahale olarak değerlendirir (Marx, 2012). Bu düşünceden açıkça okunabildiği üzere Marx, basın özgürlüğü ve genel olarak özgürlük kavramları üzerinden ifade özgürlüğünü, insanın potansiyelini ortaya koyma yolu ve kurtuluş imkânı olarak

[6] Kant, Immanuel (1984). *Seçilmiş Yazılar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

sunmaktadır. Burada ifade özgürlüğüne dair bir tezi olmadığı değil, aksine basın özgürlüğünün ön şartı olan düşünce ve ifade özgürlüğüne atfettiği önem görülmektedir. Bireysel değil, daha yaygın ve kitlesel kurtuluşun önemli adımlarından biri olarak ifade özgürlüğünü Marx'a atıfla vurgulamak gerekmektedir. Ancak Marx içinde, 'kısıtlanmış bir basın sahici bir ifade olamayacağı gibi; kısıtlanmış bir özgürlük, keyfiliği barındırdığı noktada kabul edilemez olacaktır' (2012, 19-25). Burada özgürlük konusunda sınırı kendi ortaya koymuş olacaktır ki bu sınır, ileride ifade özgürlüğü düzenlemelerinde karşımıza çıkacaktır. Bu sınır onun için 'keyfiliktir'. Marx, özgürlüğü, zorunluluktan bağımsız olarak gören indirgemeci bir özgürlük görüşünü reddeder ve keyfiliğe bencilliğin, öznelliğin görüntüsü olarak bakar. Onda, özgürlük tinseldir-rasyoneldir-. Keyfilik ve özgürlük arasındaki çelişki bireysel ve öznel ile evrensel, rasyonel ve nesnel arasındaki ile karşıtlıktadır. Gerçek özgürlüğün her türden kısıtlanması da keyfiliktir (Marx, 2012, 20-31). Keyfilik diyalektik bir şekilde hem sınırlamalar konusunda hem de özgürlüğün kullanımında karşımıza bir kıstas olarak çıkmaktadır. Şuana kadar adı geçen farklı düşünürlerin özgürlüğün sınırı ya da sınırlanması noktasındaki "hoşgörü" kriteri, Marx'ta ki "keyfilik" kriteri gibi, Kant için kriter "saygı"dır.

Kant'ın ortaya koyduğu argümanlarda ahlak yasası gereğince erdemli kişi, özgür olan kişidir ve özgürlüğün sınırı diğer akla sahip özgür kişilere saygı duymaktır. Akla yoğun vurgu, özgürlüğün akıl yoluyla var olan bir ide olması iddiasında yatmaktadır (Kuçardi, 1999). Özgürlüklerin kısıtlanma durumunu Arendt, siyasetin kökenlerinde ve varlığında ararken; siyasi yapılanmanın, özgürlüğe ihtiyaç duyduğu devrim ve örgütlenme durumları haricinde, kısıtlamalara yöneldiğini ve ters orantıya sahip olduğunu, özellikle vurgulamaktadır (2014, 206-210). Özetle Arendt, 1900'lü yıllarda, siyaset ile ilişkisinde özgürlüğün varlık mücadelesini göstermeye çalışırken; Marx, insan/toplum-özgürlük-kurtuluş denklemi kurarak; kendi döneminde gerçeğin kavranması, düşüncenin gelişmesi, bilgi akışının sağlanması gibi bilgi elde etme süreçlerine büyük önem atfetmiştir. Bunlar üzerindeki müdahale ve engellemeleri, özgürlüğe, haber alma hakkına ve bilgi edinme hakkına yönelik görmüş ve insanın özündeki potansiyele, kurtuluş imkânına karşıt olarak değerlendirmiştir. Özel çıkar, ticari ekonomik dürtüler ya da siyasi nedenlerle gerçeğe uzanan yolun engellenmesi, engelin yalnız "sınıfsal" kaynağa değil insani kurtuluşa da işaret ettiğini belirtmiştir (Marx, 2012, önsöz).

Burada sözünü etmemiz gereken önemli bir isim de Emma Goldman'dır (1869-1940). Kendisi özgürlük üzerine fikirlerini, anarşizm ile birlikte ele almaktadır. Onun için özgürlük, Marx'ın özgürlük anlayışında olduğu gibi, insanların potansiyellerini ortaya koymaları için önemli bir yere sahiptir. Bu potansiyeli ortaya çıkarabilecek zemin ise anarşist yapılanmada mümkündür (Goldman, 2006, 99-110). Goldman, özgürlük ve anarşizmin birbirlerinin sağlayıcısı olduğunu şu cümleyle belirtmektedir: Anarşizm, "İnsan yapımı yasalarla kısıtlanmamış, özgürlük üzerine kurulu bir yeni toplumsal düzen felsefesidir; bütün yönetim biçimlerinin şiddete dayandığını ve bu yüzden yanlış, zararlı ve gereksiz olduğunu savunan teoridir". Bu anlayışta mülkiyete, iktidarların baskıcı uygulamalarına, kilisenin ve devletin tekelinde olan evlilik kurumuna, insanları tek tipleştiren ve savaşa sürükleyen, yapaylaştırıp robota dönüştüren militarizme yer yoktur. Herkesin kendi potansiyelinin farkında olduğu; korunan özgürlük ortamının; bireylerin potansiyellerinin farkına varmasına imkân tanıdığı, yaratıcı ve yapıcı bir dünya vardır. Goldman'da militarizmin ve otoritenin insanın potansiyelini, yani özgür olmanın sağladığı yaratıcılığını engelleyici konumu sık sık vurgulanırken; ayrıca kendisinin basın ve ifade özgürlüğüne dair fikirleri de bulunmaktadır. İfade özgürlüğü ve özgür basın Goldman'a göre, kişinin dilediği her şeyi sınırsızca söyleme hakkıdır. Düşünceyi ifade hakkının sınırsızlığından yeni sorunlar doğabilir ama bunları çözmek için atılan her adım özgürlük anlayışını daha da genişletecektir. Goldman'a göre, anarşizm özgürlük temelli olduğundan ifade özgürlüğüne son derece önem vermektedir.

Tüm bu anlayışlar temelinde, Marx için özgürlük, özel çıkarların artışı ile ters orantıya sahip bir konumdayken, Arendt için siyasetin artışı ile Goldman için ise vatanseverliğin[7], otoritenin ve militarizmin artışı ile ters orantıya sahiptir.

5. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ EKSENİNDE FARKLI YAKLAŞIMLARDA SOSYAL MEDYA: OLANAKLAR, SINIRLILIKLAR VE TEHDİTLER

Sosyal medyaya, oluşum süreci ve ardındaki teknolojik gelişmeler paralelinde baktığımızda ona atfedilen bir dizi özellikle karşılaşmaktayız. Bu özelliklerin daha önce eşi benzeri görülmemiş yenilikler

[7] Emma Goldman, "Vatanseverlik nedir?", sorusu üzerine tartıştığı noktada, vatanseverliğin, "…dünyamızın demir parmaklıklar ile çevrili, küçük parçalara bölünmüş" hali olduğunu; kapitalizmin devamlılığını sağlamak için dayanak noktası ve insanlığı küçülten üniformaları yücelten; özgür olmaktan ziyade bir amaç uğruna her an ölme ve öldürmeye hazır olma hali" olduğunu söyler.
Bkz. Goldman, E. (2006b). "Vatanseverlik: Özgürlüğe Tehdit", **Dans Edemeyeceksem Bu Benim Devrimim Değildir**, İstanbul: Agora, s.98-124.

sunduğu düşüncesi kadar, ardında farklı bir ideoloji ile başka amaçlara hizmet ettiği düşüncesi de zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Daha önce değinilen bu özellikler ışığında, kişilere ve gruplara yüksek derecede katılım imkânı sunduğu; bu doğrultuda demokratik ve özgürlükler alanı olduğu iddiası oldukça gündeme gelmiştir. Bu temelde çeşitli bakış açıları oluşmuş; sosyal medyaya demokratik olma ve ifade özgürlüğü sağlama noktasında liberal anlam yükleyenler olduğu gibi eleştirel yaklaşanlar da olmuştur. Bu başlık altında dünya genelinde yaygınlaşan, hem iş hem günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline dönüşen sosyal medyaya ya da 'yeni' medyaya sağladığı olanaklar ve tehditler bakımından demokratik olma ve ifade özgürlüğü sağlama işlevi açısından farklı yaklaşımlarca değinilecektir.

5.1. Liberal Yaklaşımda Sosyal Medya

Sosyal medyanın liberal okumasında başlıca argüman "özgürlük" ve "demokratik" olması üzerinedir. Bu bakış açısında, sosyal medya, bireylerin kendilerini demokratik ve katılımcı bir ortamda özgürce ifade ettikleri, yani temel haklar içerisinde yer alan ifade özgürlüklerini kullanabildikleri, geleneksel medyaya oranla erişime açık bir yer olarak konumlandırılmaktadır (Erarslan, 2016).

Demokrasi ve ifade özgürlüğü bağlamında sosyal medyanın konumu, onun daha önceki iletişim araçlarından farklı olduğu iddiasıyla sunulan özelliklerinden kaynaklıdır. Demokratik olmasını sağlayan niteliklerinin başında, katılımcı olması, çeşitliliklerin varlığı, erişime açık ve görece ucuz bir kullanım aracı olması, serbest yorum ve içerik üretimi sağlayabiliyor olması bulunmaktadır. Balkin'e göre doğru bir demokrasi kültürünün olması, bireysel ya da kolektif katılım imkânının sunulduğu bir ortamın varlığı ile mümkündür. Bu ortam ise dijital teknolojilerce sunulmaktadır (Balkin, 2004, 6). Teknolojinin buradaki rolüne atıf Ihel de Sola Pool'un düşüncesinde daha da belirgin haldedir. Pool'a göre, "*Elektronik teknoloji özgürlüğe katkı sağlar. Olgunlaşmış bir elektronik teknolojinin getirdiği çeşitlilik derecesi ve erişimin çokluğu bugün kullanılanı kat kat aşar…*" Sosyal medyanın demokratik kültüre sağladığı katkıların dijital çağın teknolojik gelişimi aracılığıyla olduğu, teknolojik altyapının dizaynı sayesinde ifade özgürlüğünün ve demokratik katılımın genişlediği fikri, aynı zamanda teknolojiye atfedilen gücü tekrar ortaya koymaktadır. Bireysel katılımın bu denli yüksek olabildiği, kültürel yayılma ve çeşitliliğin varlık sürdüğü, doğrudan demokratik bir kültür, dijital çağ teknolojisinin sunduğu sosyal medya alanında sağlanmıştır. Demokratik bir ortam sunduğu argümanının temellendirmesi, geniş katılım, içeriği dönüştürme izni ve etkileşimsellik özellikleri ile yapılmaktadır. Deniz Yengin 'e göre geleneksel medyada ifade özgürlüğü imkânı bulabilme noktasındaki kısıtlılık çekincesi, İnternet ortamında daha çok kişinin doğrudan, ucuza katılımcılığı ile ortadan kalkmıştır (2014, 5-6). Demokratik ortamın varlığına işaret eden bir diğer nokta ise kültürel ve coğrafi sınırların ortadan kalktığı yakınlaşma halidir. Dünya genelinde çok fazla insan içerik yayınlayabilir ve çok fazla insanın yorumuna açık paylaşımda bulunabilir. Bu durumda, çok yakın ilişkiler içinde bir arada içerik sağlayabilir ve yeniliğin bir parçası haline dönüşebilir (Balkin, 2004, 10). Tüm bu katkılara olan inancın temelinde de teknik gelişmelerin toplum içindeki yararlı ve gerekli olduğu argümanına dayanan iyimserlik bulunmaktadır. Bu iyimserlik çift yönü etkileşimi, enformasyon ağını oluşturan teknolojiye belirlenimci bir atıf ile ortaya çıkartmaktadır. McLuhan'ında üzerinde durduğu teknolojinin ilerici gücü ve yenilikçi yanı (2007a); sosyal medya oluşumundaki aktif rolü ile daha demokratik bir ortam oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Demokrasinin özellikle Avrupa demokrasisinin temel şartlarından olduğu belirtilen, medya çoğulculuğunun (media pluralism) İnternet teknolojisi ile sosyal medya üzerinden oluşabildiği argümanı, onun demokratik olduğu vurgusunu belirginleştirmektedir. Lucchi, medya özgürlüğünün devlet kontrolünün olmadığı ve editöryal özgürlüğün bulunduğu bir durumda var olabileceğine işaret ederken; aynı zamanda, gazetecilerin korunması ve kamuya açık bilgi kaynağı erişiminin de önemini vurgulamış; tüm bunların medya çoğulculuğunun ön koşulları olduğunu belirtmiştir (2014). Bu koşullar sağlandıktan sonra medya çoğulculuğu için insanların bilgi ihtiyaçlarına yönelik tatmin edici erişim olanağına sahip olması gerektiğinin altı çizilmektedir. Bunun bir anlamı da vatandaşların farklı kaynak ve araçlara dijital iletişim altyapısı ve araçları da dâhil erişim imkânlarının olmasıdır. Belirtilen sosyal medya özellikleri tam olarak bu açık erişime ve içeriğin oluşturulma ve paylaşılma sürecinde kişinin hâkimiyetinden yola çıkarak medya çoğulculuğuna işaret etmektedir.

Demokrasilerde mühim olan insanların, geniş çapta ve farklı bilgilere erişebilmesidir. Ayrıca, bilgiye erişim hakkı birçok bölgede ve uluslararası anlaşma ve uzlaşmalarda insan hakkı olarak tanımlanmıştır. Bu noktada İnternet, demokrasinin gelişmesi için önemli bir itici güç olarak görülmektedir. Çünkü haber ve bilginin çoğulculuğu vasıtasıyla yönetimsel kurumlar daha şeffaf ve erişilebilir bir hal almaktadır (Lucchi, 2014, 6). Sosyal medya sayesinde çeşitli kaynaklardan elde edilebilen bilgiler, görüntüler, videolar, kaynaklar ve belgeler ile bunların hızlıca yayılabiliyor olması, şeffaf bir toplum oluşumunda oldukça etkili görülmektedir. Öyle ki elde edilen bu bilgi ve belgelerin toplum tarafından edinilmiş olması yönetimlerin

açıklama yapmasını gerekli kılacağı kanısını oluşturmaktadır. Wikileaks belgelerinin yayılması[8] bu duruma örnek olarak gösterilmektedir. Farklı ülkelerde, farklı konularda yaşanan, bu görüşü destekler nitelikte örnekler de bulunmaktadır. ABD'de polislerin siyah vatandaşlara yönelik uyguladıkları şiddet ya da ayrımcılıklar, teknoloji sayesinde kaydedilip sosyal medya aracılığıyla da tüm dünyaya servis edilmiştir. Bu yönüyle sosyal medya, dünya çapında gündem oluşturabilme gücünü de ortaya koymuştur. Hatta bu tepki ya da duyarlılık yaratacak paylaşımların kimi zaman hiçbir politik tavrı olmayan kişilerce de yapılabiliyor olması, sosyal medya savunucuları için önemli bulunmaktadır (Erarslan, 2016, 46). Sosyal medyanın demokratik bir ortam yarattığı yönündeki bu görüşler sadece sosyal medya kuramcıları ya da sosyal bilim alanındaki düşünürler tarafından değil; vakıflar, küresel boyuttaki örgütler ve vatandaşlarca da öne sürülmektedir. Jose Marichal, 250 siyasi grup üzerinde yaptığı etnografik çalışmasında, bu grupların sosyal medyayı yüksek düzeyde demokratik katılım süreci olarak gördüklerini ortaya koymuştur[9]. Erarslan ise, kendi yaptığı bir araştırmanın sonuçları aracılığıyla, katılımcıların sosyal medya kullanımlarındaki ilk önceliklerin özgürlük olduğu, sonucuna ulaşmış; kişilerin bu görüşlerinin nedeni olarak da kendi istekleri doğrultusunda paylaşımda bulunabiliyor olmalarını göstermiştir (Erarslan,2016). Benzer şekilde Algül ve Üçer'in farklı dokuz üniversitenin 426 öğrencisi üzerinde yapığı araştırma ile katılanların %50'sinin sosyal medyayı demokratik ortam, ifade özgürlüğü sağlayıcısı ve siyasi katılıma imkân tanıyan araç olarak gördüklerini tespit edilmiştir[10]. Sosyal medyanın demokratik bir gelişim yarattığı düşüncesi iki yönlü de ele alınabilir. Bir boyutuyla demokratik katılım, diğer yönüyle de yurttaşlık konusu, demokratik gelişimin farklı göstergeleri olarak irdelenebilir (Bayraktutan-Sütcü, 2007, 74). Demokratik bağlamda yurttaşlık, kamusal alana ve konulara katılımı gerektirir. Zaten demokrasinin ilk ortaya çıktığı Antik Yunan'daki demokratik döneme bakıldığında, Atina demokrasisi özgürlük ve siyasal yaşama katılma anlamında kullanılmaktadır (Touraine, 2004). Sosyal medyanın yurttaş hassasiyetiyle politik konulara katılabilme, bu konular hakkında görüşlerini ifade edebilme imkânı demokratik katılım ile yurttaşlık bağı üzerinden Atina demokrasisi örneğine yakın olarak görülmekte ve desteklenmektedir. O halde, sosyal medyanın kamusal görüşlerin paylaşıldığı, tartışıldığı bir alan olma özelliğiyle "kamusal alan" yarattığı da düşünülmektedir. Tarih içerisinde farklı tanımlamalara maruz kalan kamusal alan kavramı; Antik Yunan'da "agora", Roma'da "forum", 17.yy Avrupa'sında kahvelerde, salonlarda toplumsal konuların tartışıldığı alan; Fransız Devrimi sonrası ise eleştirel fikirler aracılığıyla toplumsal meselelere yön verilen yer olarak gelişim göstermiştir (Bektaş, 2007). Habermas'ın kamusal alan tanımı ise, ortak kamuoyu oluşturmak amaçlı, fikir oluşturulan, toplumdaki bireylerin bir araya geldikleri, sorunlar ve farklı konuları tartıştıkları mekân ve süreç, şeklindedir (2012). Zaman içinde kamuoyu ve demokrasi kavramları, aralarındaki ilişki bağlamıyla gelişim göstermiştir. Sosyal medyanın demokrasi gelişimine katkı sunduğu; bu kavramların birada ve birbirini destekler biçimde kullanıldığı vurgulanmaktadır. Özellikle geleneksel medya kaynaklarında gözükmeyen, sosyal medya araçları ile yayılan ve muhalif bir güce dönüşen enformasyonlar, hükümetler üzerinde bir baskı aracı haline dönüşmüştür. Bu durumun önemi, Harold D. Lasswell'in kamuoyu tanımında ortaya çıkmaktadır. Lasswell'e göre kamuoyu, toplumun yaşadıkları ve geçirdiği psikolojik süreçler sonrasında oluşan görüşlerin iktidarlar üzerindeki etkisidir. Sosyal medya da bu etkinin oluşmasındaki hızı ve gücüyle ön plana çıkmaktadır. Baskıdan arınmış bireysel hak ve özgürlükler temelli liberalizm anlayışı, günümüz demokrasileri ile eş anlamda kullanılmakta; sosyal medyanın demokratik olanakları da liberal anlayış ile desteklenmektedir. Liberal demokrasi için halkın görüşünün ifade bulması, halk taleplerinin politikalara

[8] ABD dışişlerine ait birçok yazışmanın, anlaşmanın, belgelerin ve hatta gayri resmi yazışmaların yayılmasının, bir şeffaflık sonucu yaratacağı şeklindeki demokrasi vurgusu, Rhegngold tarafından şöyle ifade edilmektedir: " Ancak yeterli sayıda kişinin yine yeterli ölçüde duyguyla kişisel ilişkiler oluşturmak niyetiyle, yeterli uzunlukta kamusal tartışmalar yapabildiği zaman ve ortam, internet üzerinden ortaya çıkan kümelenmede mümkündür" (1998). Sosyal medyanın bu özelliği aracılığıyla demokratik gelişime katkıda bulunacağı görüşü yaygınlaşmıştır. Sonrasında, sosyal medya gücüyle, bilgilerin İnternet ortamında paylaşılması, dünyanın birçok bölgesinde ses getirmiştir. Paylaşımlar Facebook ve Twitter üzerinde yapılmaya başlamadan önce www.wikileaks.org adlı bir site üzerinden yapılmıştı. Bu duruma karşın çok defa kapatma, siber saldırılarla karşı karşıya kalan Wikileaks paylaşımlarına ait siteler, okuyanların kendi hesapları üzerinden paylaşmaya başlamasıyla önlenemez bir hal almıştır. Bunun dışında Twitter üzerinden dünyayla bazı ülkelerin kendi problemleri hakkında bilgiler ve belgeler de paylaşılarak küresel ölçekte bir farkındalık; bölgesel bazda da muhalif tepkiler oluşmuştur. Örneğin, 2009 yılında İran'daki devlet başkanı seçimlerinde hile yapıldığı iddiaları ve konuyla ilgili bilgiler, muhalif İranlıların tepkisini çekip sosyal medyayı etkin muhalefet aracı olarak kullanmalarına neden olmuştur. Geleneksel medyada yer almayan birçok bilgi, görüntü, belge ve analizler sosyal medya üzerinden duyurulmuştur. Yine Twitter üzerinden İran hakkında açılan hastagler (#) aracılığıyla özel bir arama gerektirmeden bilgiler tüm dünyanın duyarlılıklarına açılmıştır. (#iranelection, #iran vb.) Bu, İran yönetiminin bazı sosyal medya kanallarını yasaklamasıyla sonuçlanmış bir süreçtir. 2011 yılı Eylül ayında da ABD'de New York'ta bulunan Wall Street finans merkezi önünde halk eylemi başlamıştır. Eylemcilerin en büyük iletişim kaynağı ise sosyal medya olmuştur.

[9] Marichal, Jose, (2012). *Facebook Democracy, The Architecture Of Disclosure And The Threat To Public Life*. USA: Ashgate Pub.

[10] Algül, And. Ve Üçer, Neda (2012). Çokluk Ortamında Yokluk Mu? Sosyal Medya'da Demokrasi Arayışına Dair Sosyo Kültürel Bir Çalışma, *Yeni Medya'da Demokrasi Sosyal Medyaya Dair Araştırmalar,* s.18-54.

dâhil edilmesi önemli noktalardır. Bu bağlamda, teknolojik ve küresel bazdaki politik değişimler paralelinde demokrasinin ilişkide olduğu noktalar genişlemiştir. İfade ve düşünce özgürlüğünün temel hak olarak demokrasideki yeri ve önemi de artmıştır.

Demokratik düşünce, düşüncelerin özgürce ifade edilmesi ve yayılması ile serbestçe kamuoyu oluşması temeline dayanmaktadır (Bektaş, 2007, 240-243). Bu haber alma, enformasyona erişme ve haberleşme imkânlarının varlığı ile mümkündür. Liberal yaklaşım, sosyal medyanın demokratik gelişime katkısını bu noktada önemli görmektedir. Bilginin serbest dolaşımı, haberleşme imkânı, elbette bizi basın özgürlüğü hakkının varlığına da götürmektedir. Bölünmelerin, hizipleşmelerin, tartışma ve çatışmaların toplum önünde görünür hale gelmesi ve dile getirilmesi özgür basının varlığını göstermektedir (Keane, 2010). Özgür basının bu özelliklerini doğrudan yerine getiren bir alan olarak sosyal medya, fikir ve düşüncellerin ifade edilme ve yayılma zemini olma açısından önemini göstermektedir.

Timuçin'in ifadesine göre demokrasi aynı zamanda, başkaları ile olma ve paylaşma bilincidir (2004, 7). Bu iki özellik tam olarak sosyal medyanın, geleneksel medyadan farklı nitelikleri olarak literatürde yer almaktadır. Bu bağlamda demokrasi gerekleri ve bilinci için ihtiyaç duyulan temel nitelikler sosyal medyanın ilkeleri ve özellikleri ile örtüşmektedir. Bu örtüşme onun demokratik bir ortam yarattığı düşüncesini güçlendirmekte ve bu yaklaşımı savunanların temel argümanları haline gelmektedir. Demokratik kültürün iletişim ve enformasyon ile yakın ilişkisi, sosyal medyanın demokratik kültür oluşturduğu yönündeki yaklaşıma temel oluşturan bir diğer noktadır. İletişim ile enformasyon, yurttaşların kendilerini ifade etmelerini sağladığı anda kamusal bir tartışma ortamı yaratır ve bu durum Encabo'nun da altını çizdiği gibi, yönetimlerin kamusal meseleleri tek başlarına denetlemelerini engeller (2002, 444). Bilişim sistemlerinin iletişim aracılığıyla yurttaşların kamusal alana katılımına imkân tanıdıkları savı; kişiler ve kurumların sosyal medya üzerinden siyasi konuları takip ederek içerik üretebilmelerine, böylece özgür bir ortamda varlık gösterebilmelerine işaret etmektedir. Nick Stevenson'a göre de demokratik toplum, yurttaşların geniş çapta katılım gösterebildikleri ortamların artmasıyla oluşabilir. Sosyal medyayı böylesi katılımcı bir ortam olarak kodlayan yaklaşımın, yeni medya aracılığıyla demokratik toplumun geliştirileceği iddiası Stevenson'ın tasvirini destekler niteliktedir. Yurttaşların, bir aracı olmadan fikir beyan ettikleri ortam olarak sosyal medya, siyasi işlevleri ile de otaya çıkmaktadır. Bu işlevler Gurevitch ve Blumber'e göre, siyasal çevrenin gözetim altında tutulması, günün önemli sorunlarını gündeme taşıma ve çözüm arama, siyasilere ve farklı çevrelere kendilerini anlatma, açıklama imkânı sunma, farklı görüşler ile yönetimler arası diyalog ortamı sağlama, şeklindedir (2002, 260, 265). Demokratik bir toplumda medyanın temel işlevi, kişiler ile siyasiler arasında köprü kurması olarak belirtilmiştir. Bu köprü kamuoyu olarak adlandırılan fikirlerin toplamının siyasiler üzerindeki etkisinin artmasına yardımcı olacak bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamuoyunun siyasilere ulaşması ve yönelim sağlaması için sosyal medya, etkili ve hızlı bir imkân sunmaktadır. Sosyal medyanın desteklediği kamuoyunun görünür kılınması, David Hume'un "tüm hükümetler kamuoyuna dayanır" sözünden yola çıkarak yurttaşların siyasiler üzerindeki etkisinin artmasına yardımcı olacağı belirtilmektedir. Medyanın demokrasi ile ilişkisinde önemli olduğu söylenen bir nokta da "iletişim yanlığı" dır. Sosyal medyanın iletişim yanlılığı konusunda etkili olduğu iddiası demokratik yönelimlerinden bir diğeri olarak ortaya çıkmaktadır (Iyengar, 2009). İletişim yanlılığı, fikirlerin medyada daha sık tekrarlanarak belleklerde kalıcılığının ve yönelimlere etkisinin artması, anlamına gelmektedir.

Yeni medya savunucuları, sosyal medyanın toplumsal ve kişisel bağlamda özgürleştirici bir araç olduğunu savunmaktadırlar (Özkaya, 2013, 137). Özgürleştirici olması özelinde sağladığı en önemli haklar, bilgiye erişim hakkı, bilgi paylaşma hakkı, basın özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü şeklinde sıralanmaktadır. İnternet ortamının sınırsız enformasyon barındırma imkân ve potansiyeli; erişimin hızlı, kolay ve ucuz olması ile birleşerek bilgi edinme hakkının varlığını ortaya çıkartmaktadır. Geleneksel medyanın aksine kısıtlı kimselerce oluşturulan ve belli süzgeçlerden geçen verilerin ötesinde, dünyanın dört bir yanından, binlerce kişi tarafından paylaşılmış sınırsız bir veri elde etme deposu olarak varlık göstermektedir. Sınırsız verinin çoklu paylaşımlar ile sayısız kişiye ulaşması iletişimsel bağlamda geçmişe oranla bir bolluk yaratmıştır. John Keane'nin "iletişimsel bolluk" (communicative abundance) olarak bahsettiği durum, İnternetin sembolize ettiği sistemin bir çıktısıdır. İnternet teknolojisinin ve sosyal medyanın varlık gösterdiği dönemi iletişimsel bolluk çağı olarak nitelendiren Keane, medya araçlarının metinler, sesler ve görüntüler bazında yeniden üretilebilir formda birleştiğini vurgulamaktadır. Doğru bakış açısının, iletişimin oluşmasına imkân tanıyan, küresel ağ içinde milyonlarca insan tarafından tüketilebilir ve erişilebilir, yeni multi medya dünya sistemi üzerine işlemesi gerektiğini vurgulamaktadır. İletişimsel bolluktan kasıt, önceleri günlük gazetelerden elde edilen, haberlere ancak verildiği zaman ulaşılan bilgilerin yeniçağda, günün belli saatlerinde değil her saatinde ulaşılabilir hale gelmesi; sınırlı kaynak sayısının

sınırsız kaynağa dönüşmesi halidir. Bu haliyle sosyal medya ve internet ortamı, bir iletişimsel bolluk ve dijital demokrasi oluşturacak aracın kendisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Keane, "Democracy in the Age of Google, Facebook and WikiLeaks" makalesinde, dijital demokrasiden bahsederken, dijital ortamın provokatif konuşmalar, online kamular, cyber vatandaşlıklar, wiki-yönetimler, elektronik ayaklanmalar, yaratabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca yazar, İnternetin tabletler, akıllı telefonlar, e-kitaplar aracılığı ile hyper-devasa bir kullanıcı kitlesi oluşturduğunu; bunun, kullanıcılar için post demokratik sistemde yeni bir vatandaşlık yarattığını belirtmekte; durumu "splinternet ve netizens" kavramlarıyla anlatmaktadır (Keane, 2011, 5). "Splinternet" kavramıyla bahsedilmek istenen, yeni medya araçlarının sosyal hayatımızda kullanımının artışı ile oluşan bölünmüşlüktür. "Netizens" (İnternet vatandaşlığı), kavramı ise yeni medya üzerinden kamusal meselelere katılan kişilerin, yurttaşlık davranışlarını internet ortamında göstermeleriyle oluşan vatandaşlık halini işaret etmektedir.

Yeni medya ortamının sağladığı olanaklardan biri de "uyaran demokrasi" özellikleri sunmasıdır. Keane, temsili demokrasinin ülke yönetimlerinde medya aracılığıyla var olan denetim mekanizmalarını, bugünün demokrasisinde dönüştüğünü belirtmektedir. Bu dönüşüm, web tabanlı insan hakları platformları, profesyonel kurumlar, sivil inisiyatifler, bloggerlar ve diğer web temelli gözlemciler aracılığıyla gerçekleşmektedir. O halde temsili demokrasiler, İnternet ortamındaki yeni medya araçları ile "monitory democracy", uyarı demokrasisine evirilmiştir (Keane, 2011). Yeni medyanın eşik bekçileri ve gözlemcileri, yönetimlerin davranışlarının, nerede ne zaman ve neden olduğunu cevaplamalarını sağlamaktadırlar. Elbette bu uyarı demokrasisi, iletişimsel bolluk ortamı ile mümkün olmuştur. Eğer birbiri ile ilişkisini ortaya koymak gerekirse; Keane'nin sıraladığı, yeni medya çağında demokratik oluşum özelliklerine sadık kalarak şöyle denilebilir: İletişimsel bolluk ortamı, yönetimlerin internet vatandaşları ve birçok kurumsal olan ya da olmayan oluşum ile gözetlenmesini sağlamış, uyarı demokrasisini, bilginin demokratikleşmesini, rezaletlerin ve skandalların ortaya çıkartılmasını, seçilmemiş temsilcileri ve sınır ötesi demokrasiyi yaratmıştır (Keane:2011).

İletişimsel bolluk döneminde, dijital içerik üretiminin ucuz ve kolay metotlarla oluşabiliyor olması, kişilerin hızlıca, daha önce ulaşamadıkları basılı materyallere ulaşmasını, bu materyallerin kamusallaşmasını ve bilginin demokratikleşmesini sağlamıştır. Tek tuş ile ücret ödemeden, farklı birçok bilgi materyaline ulaşmak, coğrafi sınırların ve yüksek maliyetlerin yok olması demektir. Örneğin, New York Times'ın online sunulması, Harvard Üniversitesi'nin farklı dildeki koleksiyonlarının İnternet'te açık olması, bilgiye engelsiz erişimi işaret etmektedir. Yeni ve hayati öneme sahip bilgi depolarının çok daha fazla kullanıcının erişiminde olması, neredeyse hiç bir maliyeti olmadan ulaşımı, bilginin demokratikleşmesini sağlayan özellikleri göstermektedir. Uyarı demokrasisi ve yeni medya gözlemcileri "seçilmemiş" temsilciler yaratmış ve farklı konular üzerine hassasiyet gösteren kişiler oluşmuştur. Bir anlamda İnternet, aktivistlerin içerde ve dışarda devrimsel mesajları yaymalarına izin vermiş; sosyal medya platformu, göstericileri cesaretlendiren kanalları yaratmıştır. Ayrıca bu kişiler, savundukları konular üzerindeki hassasiyetleri ile haksızlıkları ve skandalları ortaya koyma çabasına girerek, bu durumu sosyal medya üzerinden kamuoyuna iletme görevi üstlenmişlerdir. Keane, seçilmemiş temsilcileri açıklarken, hükümetlerden, partilerden, politik figürlerden uzak duran kişiler olduklarını söylemektedir. Onların demokrasi için samimi ve iyi çalışmaları olduğunu, bu çalışmalarına imkan tanıyan ortamın ise sosyal medyayı yaratan teknolojiler ile var olabildiğinin altını da çizmektedir (2011:12). İletişimsel bolluğun imkân tanıdığı bir diğer oluşum ise "sınır ötesi demokrasi" anlayışıdır. Uluslararası bilgi akışının her yerde, aynı anda varlık göstermesi, eleştiri ve sorgulamalarında uluslararası boyutta olmasına imkân tanımaktadır. Dataların alışverişi sayesinde küresel gazetecilik daha da gelişmiş; bu durum, küresel vatandaşlık (global citizen) ve hassas izleyiciler oluşturarak, insan hakları, kadın hakları, nükleer savaş ve çevre meseleleri gibi ortak hassasiyetlerin etrafında toplanılmasına da olanak sağlamıştır.

Sosyal medyanın demokratik kültüre katkılarının beraberinde birçok özgürlük alanını da genişlettiği savunulmaktadır. Bunlar, basın özgürlüğü, erişim özgürlüğü, bilgi edinme hakkı ve temelde "ifade özgürlüğü" dür. İfade özgürlüğü ile sosyal medyanın ilişkisi, demokrasi ile sosyal medya ilişkisi kadar güçlü görülmektedir. Zaten bu ilişkiler birbirini oluşturur ve destekler niteliktedir. Liberal yaklaşımın demokrasi ve özgürlükler hakkındaki anlayışına göre, insan haklarının temelini oluşturan özgürlüklerin varlığı demokratik ortamın garantörlüğünde mümkündür. İfade özgürlüğünün varlığı, bilgiye erişim hakkı, düşünce özgürlüğü ve eleştiri özgürlüğü temelli; tüm bunları iletilmesine olanak sağlayacak kanal ve ortamların varlığı ile mümkündür. İfade özgürlüğünün mümkün kılacağı kamusal bilgi ve enformasyon;

zaman ve mekândan bağımsız yurttaşların muhakeme yapmalarına imkân verecek araçların varlığı ile de anlam kazanmaktadır.[11]

Dijital ortamdaki ifade özgürlüğünü anlatan "dijital ifade özgürlüğü", vatandaşların bilgiye erişimlerinin korunması ile dijital hayata katılmaları sağlandıkça varlık göstereceğinden, sosyal medya kanalları, sağlayıcı rolünde görülmekte ve önemsenmektedir.

Ağ içindeki dijital iletişim ve dijital ifade özgürlüğü, bilgi ve kültürün bir taşıyıcısı olarak, aslında hayati bir demokrasi bileşeni sistemi sunmaktadır. Bu aynı zamanda insanın gelişimini ve özgürlüğünü arttıran kilit bir elementtir de (Benkler, 2006). Bu bağlamda ağ iletişimini sağlayan sosyal medyanın, kitle demokrasisi ya da demokrasi yanlısı bir araç olarak nitelendiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bugün, bireysel ve kolektif biçimde oluşan gelişimlerin etkisi, yeni teknolojik paradigmanın kendisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni teknolojik paradigmanın buradaki sunumu, sosyal medyanın ortaya çıkardığı düşünülen imkânlar ve fırsatlar üzerinden ifade edilmektedir.

5.2. Eleştirel Yaklaşımda Sosyal Medya

Eleştirel kurama göre, sosyal medyanın teknolojik özelliklerine atfedilen büyük önem, sanıldığı kadar iyileştirici bir rolde değildir. Adorno'nun iletişim sistemleri için belirttiği "kültür endüstrisi" olgusu, yeni medyanın teknolojik yenilikleri ve dijital özelliği ile ortaya koyduğu ve küresel iktidar tarafından üretilen sistemin yeni kültür endüstrisini oluşturmaktadır (Adorno, 2012; Yengin, 2014). Burada küresel iktidarın ve küresel ekonominin, oluşan küresel sistem içinde teknolojiyi belirleme ve yönetme isteği göz ardı edilmemelidir. Teknoloji ve onun çıktılarından yeni medya, küresel güç tarafından kitlelere sunulmaktadır. Küresel güç, ideolojisini teknoloji aracılığıyla gündemde tutmakta ve yaymaktadır. "Teknoloji temelli toplum" oluşturma çabası, teknolojinin eleştirel değerlendirilmesinde oldukça ideolojik ve kar zeminli bulunmaktadır. Debord'un (2006) küresel gücün, kişileri ve toplumları uyutma çabası olduğu vurgusundan yola çıkıldığında, bu durum, yeni teknolojilerin oluşturduğu iletişim ortamının sanallığı içinde daha çok kişiye tesir etmektedir. Ona göre, bilginin çokluğu bir ileti bombardımanına yol açmaktadır. İleti bombardımanı ise uyuşturma sisteminin önemli bir yöntemidir. Yeni medya ortamı için bahsedilen özelliklerden biri tam olarak ileti bombardımanı olarak tasvir edilen durumun benzerini oluşturan bilgi ve enformasyon çokluğudur. Yeni medya, bu iletileri yalnız yazı üzerinden değil aynı zamanda görseller, videolar üzerinden de ulaştırdığı için bombardıman etkisi fazlalaşmaktadır.

Teknolojik ilerleme, kendine yeni bir dil oluşturmuştur. Bu dil her zaman ve herkes için imkânlar dünyasını işaret etmemektedir. Teknoloji ve onun tezahürleri, kendine özel dili olan bir alan olarak ancak onu anlayacak bilgide ve ona erişecek imkânda kişilerin kullanımına açıktır. Oysa teknolojinin olanakları olarak tekrarlanan her durumda, farklı ülkelerin kendi içinde yaşadığı karmaşık gerçeklik göz önüne alınıp; her bir yeni iletişimsel gelişmenin o ülkeye girişinden, kullanım sürecinden ve iç sınıf yapısından bağımsız düşünülemeyecek bir erişim sorunu bulunabileceği göz ardı edilmekte ya da göz ardı edilmek istenmektedir. İletişimin ekonomi politiğine paralel bu bakış, Marksist perspektifin etkisiyle, kimin teknolojiyi kontrol ettiği, kimin bu teknoloji için altyapıyı edinecek maddi güce sahip olduğu ve kimin bu teknolojiyi kullanacak ve anlayacak donanıma sahip olmak için koşulları sağlayacak imkânı olduğu, sorularını gündeme getirmektedir. Demokratik kültür, eşit ve adil fırsatlara sahip bireylerin katılımcılığının sağlandığı formun kültürüdür. Demokratik kültür kolektif kendi yönetiminin yanı sıra bireysel özgürlüktür ve o her bireyin kültürün üretim ve tedarik aşamasındaki katılım imkânı ile ilişkilidir. UNESCO'nun 2011 yılında İnternet hakkında yayımladığı rapora göre, İnternet ortamında sunulan içerik, büyük ölçüde dünyanın refah seviyesi yüksek kesiminin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Buna örnek internet dilinin, kullanıcı dillerinden farklı, çoğunlukla da İngilizce olmasıdır. Bunun dışında iletişimin ekonomi politiği çalışmaları, bir ülkenin dönemsel koşullara, coğrafi özelliklere, yönetim kültürüne göre iletişim araçlarını farklı amaçlar ve anlamlar için tüketilebileceğini vurgulamaktadır.

İnternet üzerinden varlık gösteren yeni iletişim dünyası, küresel düzeyde daha "demokratik" bir ortamın sağlayıcısı olabileceği gibi, aynı iletişim dünyası interneti gitgide yatırım ve kapitalist bir alan olarak görüp, piyasa kurallarına çekerek, kullananların fikirlerini, yaratıcılıklarını ve kullanımlarını "metalaştırmaktadır". Bu yeni iletişim dünyasının çift yönlü ilerlemesi Kaya'nın değişiyle bir "efsunlaşma" yaratmakta ve eleştirel söylemin varlığını zorlaştırmaktadır (2009). Yine de eleştirel perspektifin Marksist tezi önüne koyarak geliştirdiği tartışmalar; yeni medyanın var ettiklerinin, imkân ve olanaklar şeklinde tozpembe okunmasını engellemiştir. Bu tartışmalar "ücretsiz emek" ve "izleyici metası" kavramları etrafında yapılmaktadır. İzleyici emeği kavramıyla, kitle medyasında yabancılaşmanın yüksek; izleyici

[11] Bkz. Golding ve Murdock (2014) Kültür İletişim ve Ekonomi Politik, *Medya Kültür Siyaset*, Ankara, Pharmakon Yayınları. s.49-76.

emeğinin sömürülme oranının az olduğu durumun sosyal medya ile tam tersine döndüğü anlatılmak istenmektedir (Fisher, 2014). Liberal söylemde, medya boş zamanda takip edilen bir etkinlik olarak sunulmaktaydı. Sosyal paylaşım sitelerinin ortaya çıkışıyla boş zaman eylemi olmanın ötesine geçen bir medya takibi var olmuştur. Katılımın yüksek, içeriğin kullanıcı tarafından üretilebildiği, sosyal medya ortamı liberal yaklaşım için iletişim kurma kanallarının genişlemesi, ifade özgürlüğünün artması, işbirliği ve etkileşimin yoğunluğu anlamındayken; Marksist perspektifli bir eleştirel yaklaşım için izleyici sömürüsünden uzak düşünülemez bir ortamdır (Fisher, 2014: 127). Facebook ve benzeri sosyal medya araçları, diyalektik bir çözümlemeyle bakıldığında bir yanıyla iletişim aracı, diğer yanıyla üretim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medyanın çeşitliliği bol iletişim formları, aktif izleyicili bir etkileşim ortamı sunmaktadır. Bu özelliklerden yola çıkarak İnternet ve sosyal medya, zaman ve mekândan bağımsız, demokratik, katılımcı ideal bir alan olarak sunulmaktadır. Bu yönüyle iletişim aracı olarak görülen sosyal medya, kullanıcıların yabancılaşmasını engellediği vurgusuyla birleşerek daha da pozitif özellikleri ile ifade edilmektedir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir nokta Facebook ve diğer benzeri araçların şirket mantığı ile asıl amaçlarının sermaye biriktirmek olduğudur (Fisher, 2014, 130). Bu geleneksel medyanın varlığında, medya-teknoloji; üretim-iletişim ilişkilerinin yeni medya döneminde de var olduğuna işaret eder niteliktedir. Sosyal medya araçlarının değeri, şirket çalışanlarından ziyade onun izleyicileri ve kullanıcıları aracılığıyla oluşmaktadır. Bu değerin temel kaynağı da iletişim ve sosyalliktir. Üretim değeri düşünüldüğünde Twitter, Facebook ve benzerleri bir "sosyal fabrika" olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda şirket ve kapital mantığın sosyal medya araçlarında da geçerliliğini koruduğunu, artan "yoğunlaşma" eğiliminden anlamak mümkündür. İnternet, şirketler için kontrol edilmesi gereken bir alan olarak; şirketleri, telefon hatlarından kabloya, uyduya, elektrik hatlarına tüm teknolojik süreci de kontrol etmeye çekmektedir. Aynı zamanda İnternet üzerinden servis edilen enformasyon sağlayıcılarının, içerik üretim yerlerinin, şirketlerin sahipliğinde birleşmesiyle yoğunlaşma gerçekleşmektedir. İnternetteki ticari lobilerin hâkimiyeti, internetin düzenleme alanlarında ve sunduğu imkânlarda, bu şirketlerin söz hakkı olacağı anlamına gelmektedir. Bu haliyle neoliberal yaklaşımın iddia ettiği üzere internet ortamında sağlıklı ve dengeli bir yönetişimden bahsetmek ne kadar mümkündür tartışmalıdır. Yönetişimin internet boyutu bu ortamdaki ifade özgürlüğünden özel hayatın gizliliğine, fikri mülkiyetten kullanıcının korunmasına pek çok konuda söz hakkının bölüşümüne işaret etmektedir. Bu konulardaki söz hakkı, yoğunlaşma eğilimi ile şirketlere ve siyasi figürlerin ellerine kalmaktadır. Fuchs'un (2014) bahsettiği, ağ kapitalizminin ücretsiz kullanımı olan uygulamalar (enformasyonel armağan ekonomisi) ve gelir elde ettiği uygulamalar (enformasyonel meta ekonomisi) aracılığıyla kullanıcıyı metalaştırdığı ve reklamcılara pazarladığı tezi, yönetişimin de ortadan kalkması ile daha da güçlü bir hal almıştır (Ürper, 2011).

Demokrasilerde mühim olan insanların geniş çapta farklı bilgilere erişebilmesidir. Genel olarak, bilgi edinme hakkı olarak ifade edebileceğimiz bilgiye erişim, birçok uluslararası anlaşma ve uzlaşmada insan hakları arasında tanımlanmıştır. Sosyal medyanın bu anlamda hak ve özgürlüklerin kullanımına imkân tanıdığı, demokratik bir ortam yarattığı ya da var olanı geliştirdiği; ifade özgürlüğünün kullanımını arttırdığını savunan liberal yaklaşımın saikleri, muhalif savlar ileri sürülerek birçok açıdan reddedilmektedir. Dijital çağın bireysel katılımı oldukça genişlettiği; böylece demokratik kültürel farkındalık için önemli imkânlar sunduğu; ancak aynı teknolojinin demokratik kültürel katılımı sınırlayabilen yeni kontrol metotları da ürettiği temel eleştirel argümanlardandır. Artan bir şekilde, ifade özgürlüğü ancak ifade özgürlüğü sistemini destekleyen ve demokratik katılımın yayılmasını güvenceye alan teknolojik altyapının toplumsal sistem ve imkânlarına bağlıdır. Bu duruma ilişkin Jack M. Balkin'in temel iddialarına bakılacak olursak; İnternet ya da dijital teknolojiler ile ifade özgürlüğüne farklı perspektiflerden göz atılabilir. Demokrasinin kendi gibi demokratik kültürün oluşumunda farklı aşamaları bulunmaktadır. Daha demokratik ve katılımcı bir kültürün gelişimine olan katkı, ifade özgürlüğünün korunduğu bireysel katılımda gizlidir. İfade özgürlüğü, etkileşim ile doğrudan ilgilidir. Etkileşimseldir çünkü konuşma, konuşan ve dinleyiciler arasında karşılıklı olduğu anda düşünmekten ifade etmeye yönelik değişime uğrar ve aynı zamanda insanlara kültürel materyaller sunar. İfade özgürlüğü, oldukça bireysel olmasına rağmen aynı zamanda oldukça kolektiftir. Çünkü büyük oranda kültürel bir nüansa sahiptir (Balkin, 2004, 4). Thomas Emerson'un deyimiyle, ifade özgürlüğü bir sistemdir. Hem kültürel hem de politik bir sistemdir. Sosyal medyanın katılıma açık olma özelliğiyle kişiler, yeni fikirler üretip ifade edebilirler. Bu durum kültürel bir karışıma, farklı tarz ve kültürlerin buluşmasına da imkân tanır. Yazar'a göre önemli olan, ister zengin olun ya da olmayın, ister önemli ya da az önemli bir şeyler yapmış olun, sosyal medya platformunda bir şeyle sunabilir, tekrar edebilir ve erişebilir, eleştirebilir, yeniden üretebilir; yeteneklerinizi ya da yeteneksizliklerinizi var edebilir olmaktır. Bu bir özgürlük egzersizidir. Ama bu dijital teknolojiler ile temelden bir değişim olduğu anlamına da gelmez. Dahası dijital teknolojiler ile sosyal şartlar, insanların

konuşmaları, değişiklik göstermiş ve değişikliklerde, konuşmanın değişimi de sosyal şartları değiştirmiştir. Ancak aynı teknoloji, katılımsal demokrasi kültürünü kısıtlayacak yönde yeni kontrol metotları da yaratmıştır. Giderek yaygınlaşan sosyal medyaya erişim, izleme ağının genişlemesine de hizmet etmektedir. Bu da devletlerin kontrol edebilme olanağının artması anlamına gelmektedir. Veri tabanları, teknolojik kullanımın kişisel bilgi depolaması ve bunun erişilebilir olması, kontrol merkezli gözetim pencerelerini de arttırmaktadır. Gözetim toplumu oluşması bağlamında Guedes, internet ve sosyal medyanın demokrasi ilişkisini bir olanaklar dünyası olarak okumaya karşı çıkar ve hem ekonomik hem siyasi engellerin gözetilmesi gerektiğini vurgular (2002). Ayrıca, ekonomik yönden hala dünyanın farklı yerlerinde internet ve onun yarattığı araçlara ulaşım imkânı kısıtlı kalabilmektedir. Siyasi yönden ise liberal demokrasilerde giderek temsilcilere duyulan güvenin zayıflaması nedeniyle sosyal medyanın bu durumu dönüştürecek işlevsel etkiye sahip olmadığı düşünülmektedir (Guedes. 2002, 2-3).

Liberal yaklaşım, "çabuk ya da hızlı demokrasi" anlamına da gelen e-demokrasi ile siyasal katılımın önündeki engellerin kalktığını, kamusal alanların yaygınlaştığını, ifade özgürlüğünün genişlediğini iddia etse de, bu durumun fazlasıyla ütopik olduğunu düşünen eleştireller de bulunmaktadır. Özellikle toplumun tamamının e-demokrasiyi kavrama ve erişimde yeterli olmaması nedeniyle bir dijital uçurum oluşacağı: bu nedenle internet demokrasisinin anlamsız kalacağı eleştirileri sıklıkla tekrarlamaktadır (Sitem-Bölükbaşı, 2003).

İnternetin ve sosyal medyanın, Curran'ında vurguladığı gibi (2002, 142), devleti denetleyen ve onu şeffaflığa iten bir gözetim gücü olsa da, aynı internet ve sosyal medyanın, siyasi ve ekonomik denetim gücünü elinde bulunduran mekanizmalar için vatandaşlarını izleme, denetleme ve daha zayıf demokrasilerin hâkim olduğu yerlerde "fişleme" gücü de bulunmaktadır. Üstün kayıt ve hafıza kapasitesi, ulaşılabilirlikteki hız, izlenebilir ve görünürlük gibi temel özellikleri ile önemli düzeyde gizlilik tehdidini de barındırmaktadır. Bu anlamda demokrasi, sosyal medya ile ilişkisi açısından gündeme getirildiği kadar varlık gösteren bir yere sahip değildir.

İnternet ve sosyal medyanın demokrasi ile ilişkisinde, onu kullanan toplumun yapısının sosyal medyayı kullanım şekil ve amaçlarını birebir etkilediğini unutmamak gerekir. Bunun yanı sıra geleneksel medyanın toplum içindeki enformasyon gücü son bulmamıştır. Enformasyon erişimini hala geleneksel medyadan yapan bir kesim bulunmaktadır. Ayrıca Barber'in de belirttiği gibi her daim çeşitlilik özelliği "çoğulculuk" anlamına gelmemektedir (2004, 32-26). Bu noktada içeriğin değeri, içeriklerin farklılığı önemlidir. Demokratik olanakların kendilerini var edebilmeleri için demokratik kuramların hali hazırdaki varlığı oldukça önemlidir. Demokrasinin içselleştirilmediği toplumlarda halkın görüş ve ifadesinin siyasilerin kararlarını etkileme gücü zayıftır. Bu ortamda sosyal medyada kendine ifade bulan düşünce ve eleştirilerin, siyasi kararlar ve figürler üzerinde etkili olması zayıf bir ihtimaldir (Algül ve Üçer, 2013,32). Bu nedenle demokrasinin yerleşmiş olduğu toplumlar için sosyal medyanın var olan demokratik ortama katkı sağlaması mümkün olabilecekken; eğitin seviyesinin, okuma yazma oranının düşük olduğu ya da demokratik yapısını zayıf olduğu toplumlarda demokratik gelişme yerine otoriter bir gözetleme işlevi ile teknoloji karşımıza çıkacaktır. Bu haliyle iletişim kanalları, halkın katılımını sağlamak için kullanılan önemli bir araç olabildiği gibi; baskın kesimlerin halkı yönetmek ve kontrol edebilmek için kullandığı bir araç da olabilmektedir. Şahin'in de belirttiği gibi yeni medyayı kökten bir demokrasi aracı olarak görmek yerine, öncelikle bu araçların kontrolünü elinde tutanların onunla ne yaptığı düşünülmelidir (1991).

Sosyal medyanın içinde yer aldığı toplumsal güçlerin kontrol mekanizmalarının, eşitliksiz, çelişkilerle dolu kullanımını gösteren örneklerden bir de özgürleştirici ve demokratik olduğu iddia edilen bu araçların yönetimlerce engellenebiliyor olması üzerinden Türkiye'deki Twitter ve Youtube kapatma örnekleridir.[12]

Ağ toplumu içerindeki sosyal medya kanalların yapısal ve ilerici bir dönüşüme işaret edilerek tanımlanmaktadır. Oysa kavramlar birçok açıdan eşitlikçi, ilerici ve evrensel değerlerle yüklü değildir. Eşitliksizliklerin, sınırlamaların ortadan kalktığı bir yapıdan ziyade onları tekrar üreten bir konumu da vardır (Ürper, 2011). Tam anlamıyla içerisinde zıtlıklar barındırdığı düşünülen internet ortamı, özgürleştirici potansiyellerle denetleyici potansiyelleri; daha çok erişimle kar elde etme potansiyellerini; denetleme ile denetlenme potansiyelini sürekli beraberinde taşımaktadır. Sosyal medya ve teknoloji savunucuları, sosyal medyayı hem toplumsal hem kişisel özgürleşmenin aracı olarak görürken; eleştirel yaklaşanlar onun küresel bazda sermayenin amaç ve yönetimi ekseninde hem ticarilerin hem siyasilerin yetki alanında, özgürleştirmekten ziyade denetleme ve kar elde etme çabasının aracı olduğunu ifade etmektedir. Bunun

[12] TİB tarafından 20 Mart 2014 tarihinde Twitter erişime engellenmiş 13 gün kapalı kalmıştır. Youtube birçok kez engellenmiş, kapalı kalmış ardından engeller kalkmıştır.

yanı sıra hukuki düzenlemelerle de desteklenebilecek gözetim ve internet temelli engellemeler, sansür nedeniyle içeriklerin yok edilmesine ve sosyal medyanın içerik üreten katılımcılık sağlayan potansiyelinin engellenmesine yol açmaktadır (Özkaya, 2013, 137).

Sosyal medyanın etkileşimsellik özelliği ve hızla iletişime geçme, enformasyon aktarma özelliği, liberal bakış için onun sunduğu imkânlar olarak ele alınırken; Barber'a göre her şeyin fast-food tarzında ve hızlı servis edilmesi "indirgemeci bir basitlikle münzevi bireylere yol açmaktadır" (2004). Münzevi bireylere örnek vermek gerekirse, evde bilgisayar başında otururak demokratik süreçlere katılma olanağı verildiği düşünülen insanlar söylenebilir. Aynı zamanda etkileşimsellik özelliğinin yanı sıra zaman ve mekânın sorun olmaktan çıkışı Giddens'ın "zaman mekân sıkışması" olarak ifade ettiği, J.B. Thompson'ın "mesafeli yakınlık" olarak belirttiği; Virilio'nun "yüzeysel kozmopolitizm" yarattığı etrafında şekillenen eleştirileri, bu özelliğin ifade özgürlüğü ve demokrasi için gerekli hoşgörü anlayışı sağlayacak bir durumu yaratacağı anlamına gelmemektedir. Teknolojik iyimserlerin sosyal medyaya yüklediği olumlu anlamlara karşı önemli bir eleştiri, böylesi "gerçek" anlayışını değiştiren bir ortam ve aracın gerçek bir özgürlük ortamı sağlamasının mümkün olmadığı; sadece "kaçış heyecanı" sunduğu iddiası üzerinden ilerlemektedir (Stevenson, 2008). Bu durum, sosyal medyanın sanal bir ortam olma özelliği ile de ilişkili, onun gerçek dünyadan kopan bir ortam yarattığı eleştirisinde de gizlidir.

Virilio'ya göre siyasete katılımın artması, insanlar ile siyaset arsındaki sınırların bulanıklaşmasının aksine; siyaset, insanların elinden alınmış ve teknolojinin ve ona hâkim olanların eline verilmiştir. Hız ve verimlilik gibi özellikler demokrasi ve özgürlükler için değil; savaş, güç ve ekonomi için var edilmiş özelliklerdir (Virilio, 2000). Hem jeopolitik hem enformasyonel sahiplikler ve onların korunması için daha hızlı olmaya, daha çok bağlantısallığı, teknolojiye ve gözetime ihtiyaç vardır. Virilio'nun ifadesiyle "dünyaya sahip olmak iyi gözetim araçlarına sahip olmaktır" (1998). Teknolojilerin ardındaki güç ve ona olumlu anlamlar yükleyen ideolojinin ardılı, tam olarak bu motivasyonda saklı bulunmaktadır. Castells'in teknolojinin toplumsal değişime olan etkisi, Virilio için iyi anlamda bir dönüşüm olarak düşünülmemesi gereken bir etkidir. İnternet ortamının özgürleştirici vaadini reddeden isimler için katılımsallığın artması, ancak kişilerin daha iyi gözetlenebilmesi ve takip edilmesi için gizlenmiş amaca hizmet eder. Demokrasi ve ifade özgürlüğü için internet teknolojisinin, siyasal ve ekonomik engellemelere destek verdiği (Guedes, 2002); kişilerin sosyal medya üzerinden siyasi katılım sergiledikleri düşüncesinin aktif katılımı zayıflatması, sosyal medyanın demokratikleştirme etkisinin yanıltıcı olduğunu da göstermektedir. Bu noktada benzer bir düşünce Bauman tarafından ifade edilmektedir. Yazar, güvenlik ihtiyacı ile özgürlük ihtiyacı arasındaki çatışmanın varlık sürdüğü sosyal medyanın "çok kullanışlı bir tuzak" olduğunu söylemektedir. Bu tuzağın, istenildiği zaman arkadaş eklenip istenildiği zaman silindiği; insanların kendilerini bir miktar iyi hissettiği sosyal medya ortamında kurulan ilişkilerde varlık sürdüğünü iddia etmektedir. Çünkü burada kendimizle aynı düşünceye sahip olmayan kişilerle iletişime geçmek durumunda olmayız. Bu haliyle anlaşmazlıklardan kaçınmak kolay; bizim gibi düşünmeyenlerle iletişime geçmek tercih edilir durum haline gelmektedir. Oysa sosyal medya, yeni fikirler açan, katılımcı, çeşitlilik barındıran bir yer olarak gösterilmekteydi. Ancak Bauman'a göre "kendi gibi seslerin yankıları olan sesler burada bir araya geliyor"[13] ve bu sesler arası bir iletişim ortamı tesis ediliyor.

Yeni medya ve sosyal medya araçlarının teknolojik özellikler ile desteklendiği ortamda katılımı arttırdığı, ifade özgürlüğü alanını genişlettiği, demokratik kamusallıklar yarattığı, görüşlerinin yanı sıra onun tüm bu özellikler ile hem siyasi hem de ekonomik güçlerin hizmetinde, sanal bir ortam yaratarak kapitalist sisteme hizmet ettiği görüşleri de bulunmaktadır. Bu iki zıt görüşün beraberinde, demokratik kurumları güçlü olan toplumlar için sosyal medyanın imkânlar getirebileceği ama aynı zamanda ideolojik amaçlara sahip kimi handikaplarının da bulunabileceği; ancak yasal ve yargısal anlamda yeni düzenlemeler ile demokratik ve ifade özgülüğü sağlayan bir ortam yaratabileceği düşünceleri de tartışmalar arasında yer almaktadır.

Yasal ve yargısal düzenlemelerin bu yeni teknolojik gelişmeler ve sosyal medya ortamına uyarlanması, onun nefret söylemi, ayrımcılık, özel hayatın gizliliğini ihlal konularındaki çıkmazlarının da düzenlenmesi için önem arz etmektedir. Bilgiye erişim ve internetteki iletişim araçlarının optimal düzeyde özgürlüğü tayin edebilmesi için, ona uygun yasal perspektifin var olması gerekmektedir. Düşünme ve ifade özgürlüğü hakkının geleneksel yöntemler kullanılarak sürmesi bu anlamda zor görülmektedir. Bugün bu karmaşık gerçek fark edilir ölçüde artarak yasal ve yargısal bir çıkmaz olarak yasaların değiştirilmesi çözümü ile ilgili sorular gündeme getirmektedir. Temel haklar sıkılıkla geleneksel olana karşı koyan bir

[13] Bkz. Sosyal Medya Aslında Çok Kullanışlı ve Keyifli Bir Tuzak" Ricardo De Querol'un www.elpais.com sitesinde yayımlanan röportajındandır. http://elpais.com/elpais/2016/01/19/inenglish/1453208692_424660.html

eğilim göstermektedir. Bu, hem teknolojik hem de toplumsal gelişimin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumlarda İnternet, medya çoğulculuğunun korunması ve ifade özgürlüğü adına, kamusal alan oluşumu için yasal düzenlemelerle korunmalı ve dönüştürülmelidir. Bu düşünceye göre, ifade özgürlüğü değerleri karşılıklı katılım, değişim etrafında yönetimsel düzenlemelerin yanı sıra olabildiğince teknolojik dizayn aracılığıyla korunmak zorundadır. Bu korunma, yasal düzenlemeler ve yönetim tarafından daha yerel adalet metotlarının ve anayasal kanunların uygulamaya getirilmesi yönündeki adımlarla ilerlemelidir (Balkin, 2004). UNESCO'nun 2011 yılında yayımladığı rapora[14] göre de, iletişim teknolojilerinin sahip olduğu gelişim, insanların ona nasıl sahip olduklarına, nasıl geliştirdiklerine ve bilgiyi dönüştürdüklerine göre aslında devrimci fırsatlar ve değişimler yaratabilir. Ancak, buna engel bazı durumlar mevcut gözükmektedir. Ortaya çıkan çağdaş dönem zorluklarının en başında ise, yasal rejim için düşünme ve ifade özgürlüğü hakkının modern yorumlamasının eksikliğidir.

Çatışan taleplerin nasıl dengeleneceğini hesaplayabilmek için, modern iletişim teknolojileri ile birlikte kurumsal özgürlüklerin arasındaki ilişkiyi, politik ve akademik güncel tartışmalar etrafında araştırmak, incelemek kullanışlı olabilir. Özellikle, internet kullanıcılarının internet servislerine ve oradaki bilgi içeriklerine erişebilmeleri üzerindeki engelleme formlarına artan şekilde nasıl maruz kaldıklarına odaklanılması gerekmektedir. İnternet servislerinin sahip olduğu, bilgi ve enformasyonun demokratikleşmesi üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkiye rağmen, ayrıca engel ve kısıtlamalar yaratma potansiyeline de sahip olduğu bilinmektedir. Bu iki durumun medya özgürlüğü ve çoğulculuğu garantileyen önlemler bakımından ciddi zorluk yarattığı, bu nedenle yeni düzenlemeler ve yaklaşıma ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır (Lucchi, 2014, 8). Ithel Sola Pool'un da ifade ettiği gibi, *"…21.yüzyılın bilgisayarlaşmış enformasyon ağları, kısıtlama ve engelleme olmadan herkesin kullanımına, yazılı basından daha az açık değildir. Yalnızca siyasi hatalar onları bu hale getirebilir." (1983, 231).* Siyasi hatalardan kasıt, ifade ve düşünce özgürlüğü hakları üzerinde negatif etkilere sahip, son yıllarda devletler tarafından internet üzerinde artan kontrol ve denetim içerikli uygulamalar olarak gösterilebilir.

5.3.Üçüncü Yolcular ve Castells İçin Sosyal Medya

Sosyal medya üzerine tartışmalar farklı perspektifler üzerinden yapılmaktadır. Sosyal medyanın savunucuları onun potansiyelleri üzerine birçok anlam yüklerken; eleştirel yaklaşanlar sosyal medyanın sınırlılıklarını ve ideolojik işlevini ortaya koymaya çalışmaktadır. Üçüncü bir perspektif ise Castells'inde içinde bulunduğu, yeni medya çağının çok anlamlı bir yapıda olduğu görüşünü savunanlardır. Bu açıdan, Castells ve üçüncü yolcular, yeni medya çağının olanaklarını ve sınırlılıklarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu haliyle ne bir teknolojik kötümserlik ne de teknolojik iyimserlik düşüncesi içindedirler. Castells için yeni medya teknolojileri, ağ tolumu tartışması içerisinde tartışılmalı; oluşan toplumsal yapı değerlendirilmeye katılmalıdır.

Ağ toplumu kavramsallaştırması, teknolojik temelli iletişim açısından güçlü bir ortam olarak sembolize edilmektedir. Castells'in çağdaş sosyolojik çalışmalarının temeline koyduğu bu kavram, bireylerin, ülkelerin, grupların ve kurumların mikro elektronik temelli iletişim ve enformasyon teknolojileri aracılığıyla ağa bağlanmış olmasını anlatmaktadır (Castells, 2013a). Her ne kadar ağ toplumu kavramı ve onun içindeki oluşumlar ilerici, özgürleştirici eşitlikçi anlamlar çağrıştırsa da Castells'in de belirttiği gibi dünya nüfusunun büyük bir bölümü enformasyon ağları içinden dışlanmış durumdadır. Aynı zamanda köktenciliğin, küresel kriminal ekonominin, etnik ve ulusal çatışmalar ve ayrımcılığın artması gibi olumsuzluklar ağ toplumunun beraberinde varlık göstermektedir. Bu ağ içerisinde internet ve sosyal medya aracılığıyla kazananlar haricinde "dördüncü dünya"[15] denilen, bu kazanımlardan yararlanamayan, dönüşümden payını alamayan kaybedenleri de bulunmaktadır.

Tüm bu tartışmalar bağlamında, sosyal medyanın liberal yaklaşımda ele alındığı derecede ifade özgürlüğü alanını genişlettiği ve demokratik katılıma imkân tanıdığını söylemek, eleştirel yaklaşımın öne sürdüğü argümanlara bakıldığında mümkün değildir. Eleştirel yaklaşım için, sosyal medya denetim ve gözetim mekanizmalarını işleterek iktidarların güç alanını genişleten; sömürü ve Pazar gücünü arttırarak da sermayenin gücünü arttıran bir ortam olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü yolcular içinse sosyal medya toplumsal yapılar içerisinde çokanlamlı bir yere sahiptir. Bu çağın ve oluşan yeni medyanın çok anlamlı olanakları olduğu gibi sınırlılıkları da bulunmaktadır.

SONUÇ

[14] "Freedom of Connection, Freedom of Expression: The Changging Legal and Regulatory Ecology Shaping the Internet" (UNESCO 2011) http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001915/191594e.pdf

[15] Dördüncü dünya kavramsallaştırması, Castells'in nitelemesidir.

Sosyal medyanın ortaya çıkış koşullar hiç şüphesiz bilgisayar teknolojisinin varlığı ile mümkün olmuştur. Bilgisayar teknolojisinin telekomünikasyon sistemleri üzerinde yarattığı ağ sistemi ise İnternetin oluşumuna giden sürecin ana oluşumlarındandır. Castells'in bu sistemi "interaktif ağ içinde dönüşen iletişim" sistemi olarak açıklaması, sonraki yılların iletişim teknolojisinin etkileşimsel yönüne önemli bir vurgudur. Bu iletişimi sağlayacak olan temel kaynak, Ithiel de Sola Pool'un "özgürlük teknolojileri" olarak adlandırdığı teknoloji, İnternet, her ne kadar başlarda askeri ve yönetimsel amaçlar için kullanılmış olsa da çok zaman geçmeden hem bireysel hem küresel iletişime hizmet etmiştir (Castells, 2013a, 459). Bu teknolojinin yarattığı sosyal medya ise hem kişisel hem de farklı grupların kullanımına açık ve talep gören bir alan olarak giderek popülerleşmekte ve "yeni" bir medya olarak görülmektedir. Onun "yeni" olarak görülmesi, atfedilen özelliklerinin geleneksel medyada kısıtlı varlık göstermesinden kaynaklıdır. Sosyal medyanın anlamına işaret eden tüm bu özellikler, aynı zamanda onun hem toplumlar için hem de küresel anlamda demokratik katılımı sağlayan ve ifade özgürlüğü alanını genişleten bir araç olduğu iddialarını gündeme getirmiştir. Ona bu anlamı yükleyen özellikler, süreklilik, tekrarlanabilirlik, çeşitlilik; Fruchter'ın katkısıyla, işbirliği (collabration), topluluk (community), sohbet-iletişim (conversation), yorumlama (commenting), ve katkı (contribution)'dır. Bu özellikleri ile erişimi kolay, ucuz, içeriği hem üreten hem tüketen, istenildiği zaman paylaşımda bulunulup, istenildiği zaman bilgiye ulaşılan alan olarak daha demokratik olduğu; haberleşme, bilgi edinme, eleştiri gibi hakların kullanımına imkân tanıyarak ifade özgürlüğü alanını genişlettiği, "özgürleştirici" bir araç olduğu savunulmaktadır.

Sosyal medya ve iletişim teknolojisine özgürleştirici güç atfeden sosyal medya savunucularının bu argümanlarına karşı, sosyal medya eleştirelleri, iletişim teknolojilerinin tehditler barındırdığını söyleyerek bir uyarıda bulunmuştur. Sadece imkânlar sunan bir alan olmadığı düşüncesinin eleştirel yaklaşım perspektifli tartışması devreye girdiğinde; sosyal medyaya atfedilen özelliklerin başka "negatif" amaçlar içinde kullanılabileceği ortaya konulmaktadır. Özellikle yeni bir "sömürü alanı" olarak kapitalist sermayenin dikkatini çeken sosyal medya, tekelleşen birkaç büyük şirketin hizmetinde ve kontrolünde olmaya başlamıştır. Kapitalizm, ardında çatışma ve daha çok üretme zorunluluğu ile birlikte çalışanların ve fikirlerin kontrol edilme zorunluluğunu miras bırakmıştır. Yaygınlaşan yeni bilgi araçlarının /yollarının tümü, İnternet ve dijital teknolojilerin, böylece sosyal medya ve teknolojisinin çeşitli amaçlar için gerekli araçlar haline gelmesine neden olmuştur. Sosyal medya yalnızca sermaye çıkarlı amaçlar için kullanılmamakta; tarihsel olarak bilginin kontrolü ve ele alınış meselesinin teması sansür ile yakından bağlı uygulamalara da hizmet etmektedir. Eleştirellerin, sosyal medya savunucularının optimisttik tutumuna karşın düşüncelerinden biri de tam bu temelde; iletişim teknolojisinin, özgürlüklerin kısıtlanması ve kontrol edilmesi; demokrasi üzerine de politik güç uygulanması tehditlerini barındırdığı üzerinedir. Sosyal medya savunucuları, iletişim teknolojisinin bundan daha önce olmadığı kadar yaratıcı bir gücü ateşlediğini düşünmektedir. Aslında eleştirel yaklaşımın vurguladığı tehditler iki yönlüdür. İletişim teknolojileri, kontrol ve gözetim teknolojileri ile birlikte özgürlüklerin kısıtlanmasına yol açabilirken; diğer yandan nefret mesajları, homo fobi, bilgi eksiklikleri ya da yanlışlıkları da barındırabilmektedir. Oysa gazeteciler için, yazarlar için, muhabirler, internet kullanıcıları ve vatandaşlar için "eleştirel bilgi ihtiyacı" vardır (York, 2014). Bu ihtiyaç, yöneticiler tarafından ya da haber kaynakları tarafından tanımlanabilir. Ancak önemli olan ihtiyaçlar üzerinden yönetimsel düzenlemelerin "First Amendment'ın" temel felsefisine aykırı olmamasıdır. Bu noktada bazı argümanların Amerika için özel durumlar içerdiğini belirten Games E. Katz, "Bill of Rights" tarafından garanti altına alınması gereken temel düzenlemelerin varlığına işaret etmekte ve bunun sadece Amerika için değil, insan haklarını savunan tüm toplumlar için garanti altına alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada farklı öneriler de bulunmaktadır. Bu önerilerin en başında "özgürlüklere inanan ve bunların varlığını garantileme amacında olan yönetimler" tezi karşımıza çıkmaktadır. Katz, bunun yolunun, yöneticilerin hem iletişim özgürlüklerinin gelişimine imkân tanımaları, hem de açıkça, sonsuz bir şekilde, zor kazanılan özgürlükleri (hard-won freedom) korumak ve tehlikelere karşı tetikte olmayı istemek, olduğunun altını çizmektedir (2015, 1418). Bunun yanı sıra Nicola Lucchi'nin de özgürlüklerin kısıtlanmasına karşı ve yeni teknolojilerin yeteneklerinin kullanılarak özgürlüklerin arttırılması amaçlı önerileri bulunmaktadır. Ona göre, ihlal ihtimallerine karşı ve tüm ihlallere imkân tanıyacak zorluklara karşı dikkatli olunmalıdır. Bu eksende birçok soru ve tartışma gündeme gelebilir. İfade özgürlüğünün ve diğer birçok özgürlüğün, medya plüralizminin, dijital ortamda bilgiye erişimin, nasıl garanti ve güven altına alınacağına dair sorular sorulup cevaplar aranabilir. Bu, çalışmanın içerisinde bulunmayan ancak başka çalışmalarda sorgulanabilecek önemli bir konuyu oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Adorno, T. (2012).*Kültür Endüstrisi-Kültür Yönetimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Akar, Erkan (2010). *Sosyal Medya Pazarlaması (Sosyal Webde Pazarlama Stratejileri*). Ankara: Efil Yayınevi.

Akdeniz, Y., Altıparmak, K. (2008). *İnternet: Girilmesi Tehlikeli ve Yasaktır*. Ankara: İmge.
Alçiçek, S. (2015). Emma Goldman'ın Düşlerindeki Özgür Dünya. *Gaia Dergisi*, Şubat 24.
Algül, A., Üçer, N. (2013). *Yeni Medya'da Demokrasi Sosyal Medyaya Dair Araştırmalar*. İstanbul: Literatürk.
Allen, Matthew (2008). Web 2.0: An Argument Against Convergence. *First, Monday*, S.(13)3.
Alpkaya, G. Vd. (2007). *İfade Özgürlüğü İlkeler ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Andresan M., Kaplan, Haenlein, Michel (2010). Users of The World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media. *Business Horizons*, S. 53(1).
Anthony, Wilhelm (2000). *Democracy in The Digital Age: Challanges to Political Life in Cyberspace*. New York: Routledge
Avcı, Artun (2013). T*ürkiye'de İnternet ve İfade Özgürlüğü*. İstanbul,Legal Yayıncılık.
Baban, Ece, (2012), McLuhan ve Baudrillard'ın Penceresinden Sosyal Medyanın Etkisi: İfadenin Esareti, Gözetlenen Toplum ve Kayıp Kimlik Sendromu. *Sosyal Medya Akademi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, s. 57-79.
Balkin, Jack, M. (2004). Digital Speech and Democratic Culture: A Theory of Freedom of Expression for the Information Society, *Faculty Scholarship Series*-N.Y.U.L, S. 79, rev. 1, s.240.
Bauman, Z. (2015). *Özgürlük*, Ankara: Ayrıntı.
Bauman, Z., Lyon, D. (2016). *Akışkan Gözetim,* Ankara: Ayrıntı.
Bayraktutan-Sütcü, Günseli (2007). *İktidarın Müzelerinin Sanal Uzamdaki Varlığı Üzerinden Siyasal İletişimi Yeniden Düşünmek*, Yeni Medya Çalışmaları. Ankara: Dipnot Yayınları.
Benjamin, S., Duval, Jr. (1972). Free Communication of Ideas and the Quest For Truth: Toward a Teleological Approach to First Amendment Adjudication, *41 George Washington Law Review*, s.161.
Benkler, Y. (2006). T*he Wealth of Network: How Social Production Transform, Markets and Freedom*, USA: Yale University Press.
Bektaş, Arsev (2007). *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi,* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
Bimber, Bruce (2002). İnternet ve Siyasi dönüşüm: Hızlandırılmış Çoğulculuk. *Cogito*, YKY, S.30, Kış.
Binark, M., vd. (2007). *Yeni Medya Çalışmaları*, Ankara: Dipnot Yayınları.
Binark, M. ve Bayraktutan-Sütcü, G., (2009), P*racticing Identity in the Digital Game World: The Turkish Tribes'Community Practices in "Silkroad Online, DigitalTechnolgies of the Self*", New Castle Upon Tyne, Cambridge Scholar Publicating, s.61-84.
Binark, M., Bayraktutan, G. (2013). *Ayın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*, İstanbul: Kalkedon.
Bolter, J. D., Grusin, R. (2000). *Remediation: Understanding New Media*, Cambridge: MIT Press.
Constantinides E., Fountain S., (2008), Web 2.0: Conceptual Foundations and Marketing Issues, J*ournal of Direct, Data and Digital Marketing Practice*, S.9, s.231–244.
Boyd, D., Ellison, N., (2007), Social Network Sites: Definition, History and Scholarship, *Journal of Computer-Mediated Communication*, C.13, S.1, s.210-230.
Burgess, Jean, Green, Joshua (2009). *Youtube: Online Video and Participatory Culture*, Oxford: Polity.
Burgess, J., Green, J. (2009). *Digital Media and Society Series*, *Malden*. MA: Polity Press.
Catells, M. (2001). *The Intrernet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*.Oxford: Oxford University Press.
Castells, M. (2013a). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Castells, M. (2013b). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Binyılın Sonu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Constantinides, E., Fountain S. J. (2008). Web 2.0: Conceptual Foundations And Marketing Issues. *Journal of Direct, Data and Dıgıtal Marketing Practice*, S.9.
Curran, J., Iyengar, S., vb. (2009). Media System, Public Knowledge and Democracy A Comparative Study, *European Journal of Communication*, S.24(1), s.5-26.
Çaylı, E., Depeli, G., vd. (2012). *İfade Özgürlüğünün On Yılı 2001-2011*. İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
Çoban, B., Bernardi, C.L., vd. (2014). *Sosyal Medya Devrimi*. İstanbul: Su Yayınları.
Dauve, G., Nesic, K. (2012). *Demokrasinin Ötesinde*. İstanbul: Sel Yayınları.
Dean, Jodi (2010). *Blog Theory: Feedback and Capture in the Cicuits of Drive*. Cambridge: Polity.
Debord, G. (2006). *Gösteri Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Deluca, K., M., Lawson, S., Sun, Y. (2012).Occupy Wall Street on the Public Screens of Social Media: The Many Framings of the Birth of A Protest Movement. *Communication, Culteure & Critique*, S.5(4).
Deniz, A.Ç., Hülür, A.B. (2016). *Yeni Medya ve Toplum Disiplinlerarası Yaklaşımlar*. İstanbul: Literatürk.
Erarslan, Levent (2016). *Sosyal Medyayı Anlamak (Bir Sosyal Medya Rehberi)*. İstanbul: Nobel Yaşam.
Erdoğan, M.(2007).*İfade Özgürlüğü Ve Sınırları, İfade Özgürlüğü İlkeler ve Türkiye*.İstanbul:İletişim Yayınları, s.19-37.
Fisher, E.(2014). "*Daha Az Yabancılaşma Nasıl Daha Fazla Sömürü Yaratabilir?Sosyal Paylaşım sitelerinde İzleyici Emeği", Marx Geri Döndü*. Ankara:Nota Bene Yayınları, s.119-150.
Fuchs, C. (2009) Information and Communication Technologies and Society: A Contribution to the Critique of Political Economy of the Internet. *European Journal of Communication,* S.24(1), s.69-87.
Fuchs, C. (2010). Labor in Informational Capitalism and on the Internet. T*heInformaion Society* , S.26 (3), s.179-196.
Fuchs, C. (2016). *Sosyal Medya Eleştirel Bir Giriş*. Ankara: Nota Bene.
Geray, Haluk (2003). *İletişim ve Teknoloji Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları*. Ankara: Ütopya Yayınları.
Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
Golding, P. ve Murdock, G. (2014).*Kültür İletişim ve Ekonomi Politik, Medya Kültür Siyaset*. Ankara: Pharmakon Yayınları, s.49-76.
Goldman, E., (2006a).*Bir Anarşistin Hayata Bakışı, Dans Edemeyeceksem Bu Benim Devrimim Değildir*. İstanbul: Agora.
Goldman, E. (2006b).*Vatanseverlik: Özgürlüğe Tehdit, Dans Edemeyeceksem Bu Benim Devrimim Değildir*. İstanbul: Agora, s.98-124.
Göksu, V. (2016). *Kamusal Alan ve Siyasal Katılma Mecrası Olarak Sosyal Medya*. Konya: Çizgi Kitabevi.
Gülaşık, Ö. (2011). İnternetin Kamusal Alan Niteliği Üzerine Bir Araştırma:Ankara'daki Üniversite Öğrencilerinin İnternet Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
Gülüm, Şener (2006). "Internet Ve Demokrasi İlişkisine Dair Eleştirel Bir Yaklaşım", XI. "Türkiye'de İnternet" Konferansı, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.
Hall, R., Stahl, B. (2014). *Metalaştırmaya Karşı: Üniversite, Bilişsel Kapitalizm ve Yeni Gelişen Teknolojiler, Marx Geri Döndü*. Ankara: Nota Bene.
Habermas, J. (2012). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Hamelink, Cees (1991).*Merkez ve Çevre Ülkeler Arasındaki Enformasyon Dengesizliği, Enformasyon Devrimi Efsanesi*. İstanbul:Rey Yayınları.
Irak, D., Yazıcıoğlu, O. (2012). *Türkiye ve Sosyal Medya*. İstanbul: Okyanus.
İşler, E. (1999). Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış.P*amukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (PAÜ), S.5, s.49-50.
Jenkins, Henry (2009). *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Cambridge: MIT Press.
Lievrouw, L. (2011). *Alternative and Activist New Media*. Malden: Polity Press.
Lister, Martin, vd. (2003). *New Media: A Critical Introductio*. London: Routledge Taylor & Francis Group.

Lucchi, N. (2014). Digital Media Pluralism: The Question of Access". 9th AIDC-IACL World Congress Constitutional Challenges: Global and Local, Oslo, 16-20 June 2014 (Norway).
Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. Cambridge: MIT Press.
Marx, Karl (2012). *Basın Özgürlüğü Üzerine*. Ankara: Dipnot.
Mayfield, Anthony, (2008), What is Sosial Media?, Icrossing, e-book, www.icrossing.co.uk/ebooks
McLuhan, M. (2007a). *Gutenberg Galaksisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
McLuhan, M. (2007b). *Yaradanımız Medya*. İstanbul: Merkez Kitapçılık Yayınları.
Mill, J.S. (2014). Özgürlük Üzerine, İstanbul, Oda Yayınları.
Milton, J., (1918), *Areopagitica.* Cambridge at the University Press.
Misçi, Sema (2006). "Yeni Medya Kullanımının Organizasyon Yapısı Üzerindeki Etkileri", Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferans Bildiri Kitapçığı, İstanbul, s.128-137.
Manovich, L (2001). *The Language of New Media*. ABD: MIT Press.
Napoli, Philip (2010). Revisting 'Mass Communication' and the 'Work' of the Audience in the New Media Environment. *Media, Cultue and Society* S.32(3), s.505-516.
Özbey, Özcan (2013).Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında İfade Özgürlüğü Kısıtlamaları. *TBB Dergisi,* S.106.
Özkaya, B. (2013). *Ağ Toplumunun Omurgası Olarak İnternetn Demokrasi ve Kamusal Alan Açısından Değerlendirilmesi. Yeni Medya'da Demokrasi*, İstanbul: Literatürk, s.135-165.
Özsoy, Şule (2005). Amerika Birleşik Devletleri Hukukunda Düşünceyi Açıklama Hakkına İlişkin Standartlar. *TBB Dergisi*, s.56.
Pariser, Elis (2011). *The Filter Buble: What the Internet is Hiding from You*. London: Penguin.
Parr, Ben (2010). *Facebook is the Web's Ultimate Timesink*. Mashable.
Perin, Cevat (1974). *Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
Pool, Ithiel de Sola (1983). *Technologies of Freedom: On Free Speech in an Electronic Age*. ABD: Harvard University Press.
Poster, M. (1995). *The Second Media Age*. Cambridge:Polity Press.
Poster, M. (2012). Foucault, Deleuze ve Yeni Medya, Michel Foucault. *Cagito*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.536-551.
Prensky Marc (2001).*Dijital Yerliler, Dijtal Göçmenler-2 Gerçekten Farklı mı Düşünüyorlar?*. Horizon: NCB UNiversity Press.
Tosun, N., B.,(2013), "*Sanal Gerçeklik Özgürleştiriyor mu?", Yeni Medya'da Demokrasi*. İstanbul: Literatürk, s.113-135.
Ranciere, J. (2014). *Cahil Hoca Zihinsel Özgürleşme Üstüne Beş Ders*.İstanbul: Metis.
Robins, K., Webster, F. (1999). *Times of the Technocultere: From the Information Society to the Virtual Life*. London: Routledge.
Rogers, C. R. (2009). Social Media, Libraries, and Web 2.0: How American Libraries are Using New Tools for Public Relations and to Attract New Users, In German Library Association Annual Conference, Deutscher Bibliothekartag, Erfurt.
Rhengngold, H. (1998). T*he Virtual Community*. Addison: Wesley Publish Company.
Rowbottom, Jacob (2006). Media Freedom and Political Debate in the Digital Era. T*he Modern Law Review,* S.69,4.UK.
Safko, L., Brake, D.K. (2009). T*he Social Media Bible*. New Jersey: John Wiley & Sons.
Sager, I,H,R,, Judge, P (1996). The Information Appliance. *Bussines Week, International Edition*, S.June 24, s.42.
Schauer, F. (2002). *İfade Özgürlüğü: Felsefi Bir İnceleme*. Ankara: LiberalDüşünce Topluluğu.
Schiller, Dan (1999). *Digital Capitalism. Networking the Global Market System* Cambridge: MIT Press.
Schröter, Jens (2014). *İnternet ve Sürtünmesiz Kapitalizm, Marx Geri Döndü*. Ankara: Nota Bene Yayınları, s.367-387.
Solis, B., & Breakenridge, D. K. (2009). *PR 2.0 in a Web 2.0 World: What Is Public Relations 2.0?*. Pearson Education.
Stevenson, N. (2008). *Medya Kültürleri Sosyal Teori ve İletişim*, Ankara: Ütopya.
Şahhüseyinoğlu, H.,N. (2005). *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür*. Ankara: Paragraf Yayınevi.
Tanju, E. (2012). *AİHM Kararları Işığında İfade ve Basın Özgürlüğü*. Ankara: SeçkinYayıncılık.
Timisi, Nilüfer (2002). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.
Timuçin, Afşar (2004). *Demokrasi Bilinci*. İstanbul: Bulut Yayınları.
Toffler, A. (1981). *Üçüncü Dalga.* İstanbul: Altın Kitapları.
Torfing, Jacob (1994). *New Theories of Dşscourse: Laclau, Mouffe and Zizek*. Oxford: Blackwell.
Touraine, Alain (2004). *Demokrasi Nedir?*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Törenli, N. (2004). *Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye*. Ankara: Bilim ve Sanat.
Törenli, Nurcan (2005). *Yeni Medya ve Yeni İletişim Ortamı: Bilişim Teknolojileri Temelinde Haber Medyasının Yeniden Biçimlenişi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
Ülkü, Elçin Ç., Demir, Mehmet K. (2013). Kitle İletişim Araçlarının Öğrencilerin Sınıf İçi Davranışlarına Etkisi. *International Journal of Social Science,* S.6, s.587-608.
Ürper, Dilruba Çatalbaş (2011).Ağ Toplumu Kimin Toplumu? İnternetin Çelişkili Dünyası. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, S.10(35), s.5-10.
Vahap, Göksu (2016). *Kamusal Alan ve Siyasal Katılma Mecrası Olarak Sosyal Medya*. Konya: Çizgi Kitabevi.
Virilio, P. (2000). *The Information Bomb*. Londra: Verso.
Walter, G., J. (2012). *Human Rights in an Information Age: A Philosophical Analysis*. Toronto: University of Toronto Press.
Werhan, Keith (2004). *Freedom of Speech: A Referance Guide to the United States Constitution*. USA: Praeger Publishers.
Yayla, A. (2008). İfade Hürriyeti Nedir, Niçin Gereklidir?. *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl.13 Bahar, S.50, s.159-177.
Yeğen, Ceren (2013). Demokratik ve Yeni Bir Kamusal Alan Olarak Sosyal Medya. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sayı: 26.
Yengin, Deniz (2014). *Yeni Medya ve Dokunmatik Toplum*. İstanbul: Derin Yayınları.
Yengin, Deniz (2016). *Sosyal Medya Araştırmaları*. Ankara: Paloma.
Zoller, Elizabeth (2009). Freedom of Expression: Precious Right in Europe, Sacred Right in The United States. I*ndiana Law Journal*, S. 84, s. 803.

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 12 Sayı: 64 Haziran 2019 Volume: 12 Issue: 64 June 2019
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3372

MEKÂNSAL İMGELERİN KOLEKTİF BELLEK ÜZERİNDEKİ ROLÜNÜN SULTAN FİLMİ ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

THE EXAMINATION OF THE ROLE OF SPATIAL IMAGES ON THE COLLECTIVE MEMORY IN THE EXAMPLE OF SULTAN THE MOVIE

Eda ÖZCAN YILMAZ[•]
Nilay ÖZCAN USLU[**]

Öz

Teknolojik gelişmelere koşut olarak dönüşen birey, toplum ve bellek ilişkisi, günümüzde sosyal bilimler başta olmak üzere, psikoloji, mimarlık ve güzel sanatlar gibi çok sayıda disiplinin araştırma alanı haline gelmiştir. Bu yönlü araştırmalar özellikle sosyal bilimler ve mimarlık ekseninde ele alındığında, mekânla kurulan bağın bireysel ve toplumsal bellekleri etkilediği ve hatta dönüştürdüğü görülür. Nitekim bu çalışmanın temel hedefi de, tarihsel süreçte yaşanan teknolojik, ekonomik ve kültürel gelişmelerin kentsel alana ve dolayısıyla bireye ve topluma etkisini mekân üzerinden okuyarak deşifre etmektir.

Bireylerin kent ve mekân ile kurdukları ilişkinin hangi şartlarda ortaya çıktığı ve hangi unsurlardan etkilendiğini sorgulayan bu çalışma, 1978 yapımı (Yeşilçam) 'Sultan' filmi bağlamında incelenerek sinemanın bireysel, toplumsal ve mekânsal bellek üzerindeki dönüşümlerini görsel medya ekseninde analiz etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Bellek, Toplumsal Bellek, Mekânsal Bellek, Kamusal Alan, Sinema.

Abstract

The relationship between Individual, society and memory which gets transformed in parallel with technological advancements has become a field of research at a number of disciplines mainly in social sciences, psychology, architecture and fine arts. When these researches especially considered on the basis of social sciences and architecture show that the connection with space affects and even transforms the individual and social memories. Thus, the main goal of this study is to decipher through the effects of technological, economic and cultural developments impact towards urban space and by extension individual and society, via analyzing through space.

Therefore; this study which examines the question of under which conditions the relationship arise between individual, city and space and what factors affect it, aims to analyze transformations caused by the cinema to individual, social and spatial memory through visual media in context of the 1978 Yeşilçam movie "Sultan".

Keywords: Individual Memory, Social Memory, Spatial Memory, Public Space, Cinema.

1. Giriş

Bellek, birey ve toplum ilişkisinin belki de en kuvvetli bağını oluşturur. Bireysel bellekte algıya dayalı olarak kayıtlanan tüm olay, nesne ve olguların belirli bir fiziksel/çevresel sınırda gerçekleştiği düşünüldüğünde; bireyin yaşamı boyunca deneyimlediği her şeyi belleğine çevresiyle ilişkili bir şekilde kaydettiği sonucuna varılabilir. Nitekim bu kaydetme ve anı biriktirme hali, bireyin varoluşu ile birlikte ilk sosyal çevresi olarak beliren ailede başlar ve bu süreç aile dışına taşan daha geniş bir sosyal çevrenin eklemlenmesiyle devam eder. Bu eklemlenme durumu insanı sosyal bir varlık yapar ve bunun bir sonucu olarak bireysel olan toplumsal olana dönüşür. Bu nedenledir ki, insanın bireysel bellek yazımı yaşadığı fiziksel ve sosyal çevreden bağımsız düşünülemez. Böylece birey ve toplum arasındaki karşılıklı ilişki, bireysel bellek yazımına ek olarak kolektif bir bellek yazım sürecini ortaya çıkarır. Bu noktada bireysel belleğin, bütünün bir parçası olarak, kolektif belleğin içerisinde yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ve bütünden yani topluluktan bağımsız bireysel bellek bir anlam ifade etmemektedir (Halbwachs, 2018, s. 33). Nitekim bireye ve topluma ilişkin tüm bellek üretim biçimlerinin, sosyal (dil, din, ırk, gelenek ve görenekler, alış-veriş, değiş-tokuş gibi), fiziksel (yapılı ve doğal çevre), mekânsal (yer ve bağlam), bilimsel, teknolojik ve ekonomik unsurlardan bağımsız okunmaması gerekliliğine ek olarak söz konusu bu unsurların da bireysel ve kolektif bellekten beslenerek dönüştüğü unutulmamalıdır. Her iki bellek için de üretim ve

[•] Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.
[**] Dr. Mimar Nilay ÖZCAN USLU, nilay.ozcan.deu@gmail.com

yazım sürecine odaklanıldığında; bireyi ve toplumu çevreleyen doğal ve yapılı çevrenin "yer ile kurulan ilişki bağlamında"; aidiyet, kimlik, sınırlar, yer-yurt gibi insana özgü kuvvetli kodların oluşumunu tetiklediği görülür. Mekan belki de bu anlamda, bellek üretimine ev sahipliği yapan, geçmişe ve geleceğe ilişkin ipuçları veren, sosyal kodları barındıran bir fenomen olarak, bireyin ve toplumun irdelenmesinde başat rol oynayabilir. Bellek, kültürel ve psikolojik etkiler altında gerçekleşse de algılama sonrasında gerçeği temsilen kişilerin beyninde oluşan imgeler bütünüdür (Bergson, 2015, 19). Çünkü birey, fiziksel olarak içinde yer aldığı mekân içerisinde kendine özgü olanı yaratır, şekillendirir ve dönüştürür. Kuşkusuz bu bir yaratım sürecidir ve bu süreç bireysel ve toplumsal olanın tümünü kapsar. Salt üç boyutlu mekân, söz konusu bu yaratım sürecinde "yaşanılan yer" e evrilir. Bu evirilme, koku, tat, ses, ısı, şekil, renk, doku, sevinç ya da hüzün gibi duyusal ve zihinsel insana ait temel ögelerde birikerek mekânsal yaşantıyı yani "mekânsal belleği" oluşturur.

Bu bağlamda bireysel, toplumsal ve mekânsal bellekler, birbiri içerisine akar ve zaman mefhumunu da içerisine alarak devingen bir yapıda ilerler. Temel olarak bellekte üretilen her yeni anı, bir öncekinden etkilenir ve üst üste binerek gelişir. Nitekim böyle bir ilerleme bellekte katmanlaşmayı da beraberinde getirir. Bu katmanlaşmanın fiziksel olarak en belirgin okuması da yine mekân üzerinden yapılır. Birey ya da toplum içerisinde yaşadığı mekân ile var olur ve aslında bu, zamansal döngüde karşılıklı bir iz bırakma dürtüsü olarak açıklanabilir. Söz konusu bu dürtü, Halbwachs'ın "alışılan dış imgeler ve fiziki çevremiz hem bizim hem de başkalarının izlerini taşır" ifadesinde okunur (Halbwachs, 2018, 159). Kişi imgelerle hatırlar; deneyimlediği, temas ettiği anlardan biriktirdiği imgeleri 'şimdi'nin içinde devindirir, farklı zamanlarda ve mekânlarda gezdirir, çeşitli duygularla ve nesnelerle buluşturur. Dolayısıyla "Şimdi içinde yinelenen bellek" olarak biyografik karşılaşma ve hatırlama, metinsel olanın değil, görsel olanın mekanizmasıyla işler (Depeli, 2010, 20). Mekân fiziksel ve simgesel kodlar taşır ve bu kodları tarihsel süreklilikte bir sonraki kullanıcısına aktarır. Üst üste biriken anılar tıpkı tuğla ile örülen bir duvarın yükselmesi gibi ilerler. Nasıl ki her tuğla bir alttaki olmadan ve harç ile tutturulmadan bir duvar oluşturamazsa, belleğin kendisi de yaşantı ve o yaşantının geçtiği "yer" olmadan bütünsel olamaz ve tam anlamıyla okunamaz. Bu nedenle Halbwachs, "belleğin tezahürü toplumsal çevresinde yer alır" der ve "bireysel bir oluşum olan belleğin, sosyal ve fiziksel çevrenin etkileri ele alınmaksızın değerlendirildiğinde eksik kalacağını" belirtir (Halbwachs, 2018, 25). Bu bağlamda birey(ler) ile mekân arasında karşılıklı bir etkileşim ve dönüşümün kabulü, toplumsal okumaların mekânsal bağlamdan kopmadan okunması gerekliliğini doğurur ki bellek gibi insana ve mekâna özgü kuvvetli potansiyeller barındıran bir kavramın bu çerçevede irdelenmesi kapsamlı bir anlamlandırma sürecini de ortaya çıkaracaktır. Çünkü birey var olduğu mekânsal çerçeve ve onun parçaları ile birlikte bir bütüne dâhil olmaktadır. Bireye özgü oluşan anılar bu şekilde üretilir ve biriktirilir. Bu parçaların seçiminde ise bireyin sosyal çevresinin kültürü ve zevkleri etkili olmaktadır. Duyularla algılanan veya görünmez olan birçok toplulukla ilişkisi de bu bağlarla açıklanabilir. Dolayısıyla bireyin var olduğu sosyal çerçeve ve onun parçaları bireyin yaşantısında devinim halindedir (Halbwachs, 2018, 160).

Sonuç olarak bireysel bellek, içinde yer aldığı toplumsal ve mekânsal yapı içerisinde şekillenerek kolektif bir sürecin parçası haline gelir. Söz konusu kolektif süreç içerisinde şekillenen yaşantı ve bunun paralelinde beliren fiziksel (nesneler aracılığıyla) ve simgesel (jest, mimik, retorik, kılık-kıyafet gibi) değiş-tokuş, bireyler arası etkileşimin ve iletişimin temelini oluşturur. Bir gruba ya da yere ait olma durumu da bu etkileşim ve iletişimin bir sonucudur (Sancar, 2016, 42-43). Bireysel olan toplumsalı ve hatta toplumsal olan da günümüzde artık kitlesel olanı yaratmaktadır. 21. yüzyıl kitleselliği bireysel ve toplumsal olanı sığlaştırsa da bir gruba ya da yere ait olma dürtüsü, bireyi yeniden kendi varlığını sorgulamaya ve anlamlandırmaya itmektedir. Aidiyet ve kimlik duygusu psikolojik bir etki olarak bireye var olma, orada olma ya da bu dünyaya ait olma hazzını yaşatmaktadır. Bu hazdan yoksun kalmak istemeyen birey yer'e bağlanma dürtüsünden de kolayca vazgeçemeyecektir. Böyle bir dürtünün nasıl ortaya çıktığını, hangi şartlarda biçimlendiğini ve nasıl örgütlendiğini sorgulamayı amaçlayan bu çalışma, görsel medyanın/film endüstrisinin (sinema) bireysel, toplumsal ve mekânsal bellek üzerindeki karşılıklı etkilerini araştırmayı hedefler. Bu bağlamda, 1978 yapımı (Yeşilçam) *Sultan* (Tibet, 1978) filmine odaklanarak, özellikle sosyal, ekonomik ve mekânsal dönüşümlerin eşiğinde olan 1980'ler Türkiye'sinin aktarıldığı filmde "bireysel, toplumsal ve mekânsal olanının aktarımını medya ekseninde çözümlemeyi amaçlar.

2. 1950'lerden 80'lere Türkiye'de Kent ve Mekân

Türkiye mekânsal dönüşümler bağlamında çok katmanlı bir tarihsel belleğe sahiptir. Söz konusu katmanlaşmanın kökleri yüzyıllar öncesine dayanmakla birlikte bu çalışmada özellikle Cumhuriyet'in ikinci yarısı sonrasındaki köklü mekânsal dönüşümler üzerine odaklanılmaktadır. Yeni bir rejimin savaştan çıkan bir halka benimsetilebilmesi olgusunun yanı sıra eğitim, bilim, sağlık, tarım vb. gibi alanlarda topyekûn bir kalkınma ile modernleşme projesinin gerçekleştirilmesi durumu kuşkusuz mekânsal dönüşümleri de

beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümlerin ilki belki de başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasıdır. Bu durum bir anlamda kentsel ölçekte yaşanacak mekânsal dönüşümlerin de ilk adımı sayılabilir. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yarısında yurt genelinde başlayan eğitim seferberliğinin bir sonucu olarak yeni rejimin ilk örnekleri başlangıçta Ankara, İstanbul ve İzmir'de görülmeye başlar. İlk olarak eğitim ve kamu yapılarında kendini gösteren mekânsal düzenlemeler kentsel ölçekte de ele alınır ve geniş cadde ve bulvarlar, tarihsel belleği canlı tutacak anıtsal meydanlar ve modern gündelik hayatın yeni konut simgesi apartmanlar kentsel dokuda yerlerini almaya başlar. Yeni kent düzenlemeleri bahsi geçen cadde ve bulvarlarda yükselen yapıların altında beliren ışıltılı vitrinlerle zenginleşir ve bir bakıma yeni bir tüketim kültürünün de tetikleyicisi olur. Tarıma ve kırsal alana odaklı bir gündelik hayat, yerini artık seri üretim, tüketim ve kent odaklı bir yaşantıya bırakmaktadır. Sonuç olarak, sadece kentsel mekânın değil aynı zamanda gündelik hayatın da azımsanmayacak bir dönüşüm geçirdiği söylenebilir.

1950'ler sonrası hız kazanan üretime dayalı ekonomi politikaları kuşkusuz kırsal alandan kente göç sorunsalının önünü açmış ve kent daha önce orada yaşayanlar ile sonradan oraya gelenlerin karşılaşmalarına tanık olan bir sahneye dönüşmüştür. Bu bir bağlamda kültürel bir dönüşümdür. Kırsaldan göç edenin kentte yaşayanla karşılaşma anı kültürel kodların da yeniden yazımını ortaya çıkaracaktır. Yeni bir tür kentli yaratımı olarak ortaya çıkan bu durum bireysel, toplumsal, kültürel ve mekânsal tüm bellekleri etkileyerek ilerleyecektir. Nitekim karşılaşmalara sahne olan yerin çoğunlukla kentin kamusal alanları olduğu düşünüldüğünde, söz konusu bu alanların toplumsal olana ilişkin barındırdığı güçlü kodlar daha net kavranacaktır. Modernleşme etkisi altında kurulması hedeflenen modern kent olgusu ne yazık ki kentin heterojen yapısı nedeniyle öngörülen ya da arzulanan sterilizasyonu sağlayamayacaktır. Sokak, cadde, bulvar ve meydanlar gibi kentin ortak kullanımında olan kamusal alanları, göç eden ile orada olanı birbiriyle karşılaşmaya, etkileşime ve paylaşmaya itecektir. Ancak bu tür bir gündelik hayatın beraberinde toplumsal ve mekânsal ayrışma ve gruplaşmalarla birlikte mutlak bir toplumsal gerilimi de beraberinde getirdiği açıktır. Belki de bu, insanın doğası gereği ait olma, oralı olma ve kimlik gibi dürtülerinin içgüdüsel bir karşılığıdır. Hayatta kalma istencinin pekiştirdiği bu dürtüler gruplaşma, aynı gruba mensup olanlarla yaşama, bölge belirleme, yaşanılan yere bağlanma gibi canlılığa özgü temel unsurları açıklayabilir.

Kentleşmenin hızı arttıkça modern kent profili yaratım süreci yerini kırsaldan ya da köyden kente göç edenlerin derme-çatma yöntemlerle kurdukları geçici barınaklara (gecekondu) çözüm üretmeye bırakacaktır. Nitekim 1950'ler sonrası Türkiye'de kentleşme meselesi günümüze kadar da hala aynı sorunsalla baş başadır. Böyle bir sonucun belki de en temel sebebi, kuşkusuz kentin tüketim mekanizmalarının gölgesi altında siyasileşerek kendisinin de bir tüketim nesnesi haline gelmesidir. Kentsel mekanın rant odaklı tüketimi, çoğu zaman ölçeği giderek artan toplumsal ve mekânsal kaoslara neden olmaktadır. Tüketim kavramı gündelik hayatın merkezine yerleştikçe yeni bir kent ve yeni bir kentli profili oluşmaktadır. Kentsel mekân bütünselliğini kaybedip parsel ölçeğine indirgenmekte ve rantın sermayesine dönüşmektedir.

Bu bağlamda 1970'ler sonrası Türkiye'de kentleşme sürecine bakıldığında; artan nüfus hızına bağlı olarak kentsel dokuda beliren gecekondu alanlarının radikal biçimde çoğaldığı ve bu alanlarda kırsal ve kent arasında sıkışmış yeni bir tür kentli kültürü oluştuğu görülür. Üretim ve tüketim odaklı gündelik hayat, bu yeni kentli profilini işgale dayalı bir örgütlenme ile kurdukları yaşam alanlarından çok daha uzakta çalışma durumunda bırakmıştır. Dolayısıyla bu alanlardaki bireyler çoğunlukla kentin dış çeperinden merkeze doğru olan bir gündelik akış içerisinde mekânsal, bireysel ve kolektif belleklerini üretmektedir. Tam da bu sebeple kentsel mekânın kendisi rastlantısal karşılaşmaların sahnesidir. Bu karşılaşmalar, karşılıklı simgesel, nesnel ve kültürel alış-veriş ve değiş-tokuşun başlıca sebebidir. Kentsel rantın kabaran iştahı apartman kültürünü de yutarak kapalı ve yüksek güvenlikli sitelerin temellerini atmış ve işgalci durumundaki kentli ile yeni bir yaşam vaadi satın alan kentliyi karşı karşıya getirmiştir. Artık kentin kamusal alanlarında rastlantısal karşılaşmalara ek olarak aynı alanda ya bir arada farklı mekânsal deneyimler (gecekondu ve kapalı siteler) şeklinde ya da alandan kovma (yerinden etme) ve yerine gelme şeklinde kentsel mekânda var olma mücadelesi başlamıştır. Öyle ki bu mücadele film endüstrisine de yansımıştır. Dönemin Yeşilçam filmlerinin birçoğunda zengin ve fakir etiketiyle ayrışan karakterlerin gündelik yaşamı işlenir. Temelde bu medya yoluyla karşılıklı bir aktarım sürecidir (Levent, 2016, 439). Kentsel bir sorun olarak beliren gecekondu alanları ve burada oluşan kentli kültürün gündelik hayatı, sorunları, kaygıları, yaşam biçimleri ve örgütlenmeleri bir taratan bu grup dışında kalanlara aktarılırken diğer taratan da söz konusu gecekondu alanlarında yaşayanlara da kendi yaşamları ile yüzleşme ve kentin onlara rağmen işleyen döngüsünü kavrama şansı verilir. Medyanın ikircikliği de buradadır. Kentsel rant malzemesi haline gelen gecekondu alanlarıyla birlikte bu alanlardaki gündelik hayat da tüketimin salt nesnesi haline gelir.

3. Sultan Filmi (1978) Ekseninde Gündelik Hayat ve Bellek

1978 Yeşilçam yapımı Sultan Filmi dönemi itibariyle Türkiye'de sürdürülen kentsel politikaların çarpıcı bir örneğini konu edinir. Film, dört çocuklu ve dul bir kadın olarak civar evlere (apartmanlardaki evlere) temizliğe giden ve gecekonduda yaşayan Sultan karakteri ile muhtarın oğlu olarak görece diğerlerinden ekonomik bağlamda ayrışan minibüs şoförü Kemal'in çalkantılı aşkına ve bu süreçte gerçekleşen yerlerinden edilme serüvenine odaklanır. Aslında bu film, o dönem ki ve hatta hala günümüzde de süregiden kadın, toplum, ekonomi, politika, emek, göç ve kentleşme kavramlarına bakışın bir ürünüdür. Türkiye'de kırsaldan kente göç hareketlerine bağlı olarak türeyen gecekondu alanlarının ve bu alanlarda oluşan kentli kültürünün kente adaptasyonunu aktaran film, kırsaldan getirdiğini kenttekiyle harmanlayan bireyin, kırsal-kent arasında evrilen gündelik yaşantısına odaklanır. Bu gündelik yaşantı içerisinde mekânın kendisinin bireye ve topluma ilişkin kuvvetli unsurlar taşıdığı görülür. Nitekim işgale dayalı bir yer-yurt edinme hali söz konusu olsa bile kentsel rantın kentli üzerindeki dönüştürücü ve hatta çoğu zaman yıkıcı etkisi film üzerinden açıkça okunmaktadır. Bu bağlamda "ev" in insan hayatındaki rolüne odaklanmak bu çalışmadaki bellek kavramını anlamak açısından daha doğru olacaktır.

Ev, literatürdeki adıyla konut olmasının dışında, barınaktır, ocaktır, yurttur, koruyucudur, insan vücudunu saran mistik bir kabuktur. Bu nedenle tarih boyunca mimarlık disiplini dışında "ev"e atfedilen anlamlar resim, müzik, edebiyat gibi pek çok alanda kendini göstermiştir. "Ev" ve "yaşanılan yer" ile kurulan ilişki bireysel, toplumsal ve mekânsal belleklerin temelini oluşturur. Metaforik de olsa ana rahmi ile ev arasında kurulan ilişki belki de bu bakımdan örtüşmektedir. Barınma ihtiyacının ana rahminden canlılığa özgü bir Temel bir gereksinim olarak nesiller boyunca aktarılır. Bu sebeple ev'e gelebilecek her tehlike yaşamsal tüm faaliyetlerin zedelenmesi anlamına gelmektedir. Nitekim özellikle Türk Edebiyatı'ndaki "ocağın sönmesi" söylemi de yine ev ve yaşam arasındaki kuvvetli bağın söyleme dayalı bir yansımasıdır. Dolayısıyla bir gruba dâhil olan bireyler grubun dışına çıktıklarında ve yeni girdikleri ortamlarda yalnızca o evi veya odaları düşünerek yeniden hatırlayarak bir arada kalabilirler. Bir grup tarafından kullanılan mekân ve onu kullanan grup birbirinden etkilenir. Grup tarafından işgal edilen yere dair hatıralar mekânsal ifadelerle açıklanabilir ancak o mekânın her ayrıntısı yalnızca o grup üyelerine bir anlam ifade eder. Mekânın görünümü ve parçaları grubun yapısına ve hayatlarının farklı yönlerine dokunur. Herhangi bir nedenden dolayı grubun yaşadığı mekânı terk etmesi veya terk etmek zorunda kalması demek artık ne o grubun ne de onların oluşturduğu kolektif belleğin aynı kalmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla mekân da artık aynı mekân aynı fiziksel çevre olmayacaktır. Bir grup uzun süre yaşadıkları fiziki çevrede sadece hareketlerini değil düşüncelerini de etrafında yer alan maddi imgelerin düzenine göre inşa eder (Halbwachs, 2018, 167).

Sultan filmi bu bağlamda çekildiği döneme özgü toplumsal ve mekânsal kodları barındırması bakımından ilgi çekicidir. Filme konu olan gecekondu mahallesi çoğunlukla aynı ekonomik ve kültürel düzeye sahip olan bireyleri içermekte ve söz konusu mahallede süregiden gündelik hayat üzerinden toplumsal baskılar, emek sömürüsü, reklam ve tüketim ilişkisi, kadına bakış ve kentsel rantın dönüştürücü etkileri izleyiciye aktarılmaktadır. Böyle bir aktarım çift yönlü bir bellek beslemesini de ortaya çıkarmaktadır. Görsel medya çok girdili gecekondu yaşantısını kendine malzeme yaparken aynı anda ve zamanda bu yaşantının kitlelere iletilmesini sağlar (Resim.1). İzleyici ya bu tür yaşamsal kaygıların ve deneyimlerin olduğundan haberdar olmaktadır ya da zaten kendisinin de içinde bulunduğu bu yaşamsal döngüde yine kendine özgü olanı aramakta veya bulmaktadır. Ayrıca tüketim ve rant gibi kavramların negatif yönlü etkileri de medya aracılığıyla normalleştirilerek bireysel ve toplumsal belleklere işlenmektedir.

Resim.1 Sultan filmi afişi ve bakkal sahnesinden bir görüntü

Filme konu olan gündelik hayat meşakkatli ve yıpratıcıdır. Tüm zorlayıcılığına rağmen çocuklarıyla birlikte hayatta kalmaya çalışan Sultan, aynı zamanda toplumun dayattığı normlara uygun bir kadın olarak da yaşamak zorundadır. Kendi ayakları üzerinde duran bir kadın olmasına rağmen yine de "başımızda biri olsun" mantığından hareketle evlenmeyi düşünen Sultan, aslında ataerkilliğin toplumsal bellekte var olan kuvvetli yerine ilişkin ipuçlarını verir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, evli olmanın toplumsal bellekte bir statü göstergesi olarak gösterildiği de söylenebilir. Ne ilginçtir ki filmin üzerinden kırk yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen "evli olma hali" günümüzde de hala bir statü göstergesi olarak toplumsal bellekteki yerini korumaktadır.

Sultan, güne çocuklarının öz bakımını yaparak başlar ve ardından kuvvetle muhtemel yaşadığı alandan daha uzakta yer alan ve kendi yaşadığı ev ve yerden ekonomik olarak da uzak olan evlere temizliğe giderek devam eder. Böyle bir gündelik hayat ara sıra gidilen sinema, komşularla bir araya gelip televizyon izleme ve çeşme başı sohbetleriyle renklenir. Sultan'ın büyük oğlu tamirci çırağı olarak gösterilirken kızı ise; evdeki küçük kardeşine bakmakla yükümlü olarak aktarılır. Bu aynı zamanda günümüzde de mevcut olan çocuk işçi ve eğitim hakkı mahrumiyeti gibi sonuçları toplumsal açıdan son derece ağır olan sorunların geçmişten bugüne devam ettiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca filmde ara ara gösterilen kent siluetinden anlaşıldığı kadarıyla, gecekondu alanları ardında yükselen apartman blokları yeni bir kentsel biçimlenişin habercisidir. Bu biçimleniş ve yeni köprü yapımı söylentisi, rant avcılarını filmin ana karakteri Sultan'ın da içinde yaşadığı gecekondu alanına çeker. Bu noktada kendilerinin olmayan arsalara muhtara para vermek suretiyle geçici barınaklarını (gecekondu) inşa eden mahalleli yine muhtarın kurnazlığıyla yerlerinden edilecektir. Kuşkusuz işgal yöntemiyle bir yere yerleşme, oralı olma ve orayı kanıksamanın özellikle bağlı olduğumuz hukuk sistemi içerisinde yasal bir tutanağı bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırma kapsamında gecekondu sorunsalının hukuki zemini değerlendirmek başka bir çalışma konusu olmalıdır. Ancak film sosyal içeriği bakımından ele alındığında; idarelerce göz yumulan kaçak yapılaşmalara elektrik, su (çeşme dahi olsa), muhtarlık gibi vatandaşlık hizmetlerinin verildiği de açıktır. Buna rağmen mekânsal eksiklikler son derece büyüktür. Böyle bir kent idaresi her zaman çarpık işleyecektir. Nitekim bu sorunların günümüzde de hala devam ediyor olması kentlerin iyi yönetilemediğinin bir göstergesidir.

Gecekondu sorunu, çoğunlukla kentsel rant söz konusu olduğu zaman gündeme gelmekte ve alandan kovulanlar örgütlü bir şekilde kendilerine yeni bir alan bularak kaçak yapılaşma pratiğini aynı şekliyle devam ettirmektedir. Sultan filmi de bu kovulmanın ve örgütlenmenin bir örneğidir. Kırsaldan kente göç edenleri kent içi göçe mahrum bırakan yeni bir gündelik hayat serüveni karşılar. Bu serüven bireysel, toplumsal ve mekânsal belleklerimizde çoğu zaman derin izler bırakır. Sultan'ın "kendi ellerimle yaptım yine kendim yıkarım" söylemi ev ve birey ilişkisini bu bakımdan açıklar. Birey, üç boyutlu mekâna yaşantıyla birlikte anlamlar yükler. Bu kimi zaman bir anı, kimi zaman bir ses, bir koku veya bir görüntü ile çoğalır. Hatta o mekânın içinde yer alan nesne ve canlılarla bu anlam daha da kuvvetlenir. Ev, bu nedenle önemlidir. Ona gelebilecek her saldırı bireyin kendisini hedef alacaktır. Yıllarca biriktirdiği tüm anıları evin yıkılışıyla zarar görecektir. Sultan'ın yıkıma direnişinin temel sebebi de budur. Evsiz, yurtsuz kalmak savunmasız kalmak demektir. Bu bir bakıma ana rahminde kodlanan bireysel belleğin var olmaya özgü kıldığı içgüdüdür.

Filmin ana karakteri Sultan ile komşuları yerlerinden edilirler belki ama dışarıya karşı savunmasız kalmalarını bastıracak bir örgütlenmeyle birlikte hareket eder ve yeni bir yaşam alanı yaratmanın peşini tutarlar. Bu yeni girişim de kuşkusuz yine işgale dayalı olur. Temelde alandan kovulanlar yeni bir alan bularak yeni geçici barınaklarını (gecekondu) inşa etmeye başlarlar. Ancak adından da anlaşıldığı üzere böyle bir mekânsal üretim yine geçici olacaktır. Film bu mekânsal üretim ve Sultan ve Kemal'in kavuşmasıyla son bulsa da zaman içerisinde kentsel rantın bu yeni alanı da kendi çıkarları doğrultusunda yutacağını tahmin etmek hiç zor olmayacaktır.

Sonuç

Sultan filmi çekildiği döneme ilişkin bireysel, toplumsal ve mekânsal dönüşümleri aktarması bakımından önemlidir. Özellikle 1970'ler sonrası Türkiye'ye yerleşmeye başlayan yeni ekonomik düzenin söz konusu dönüşümleri tetiklediği söylenebilir. Bu ekonomik şekillenme etkisinde kırsaldan kente doğru gelişen nüfus hareketliliğinin kentsel alanı da şekillendirdiği görülür. Giderek artan gecekondu alanları kentlerin çözüm bekleyen sorunlu alanları olarak belirir. Dönemin sosyal içerikli Yeşilçam filmlerinin birçoğunda bu alanlardaki gündelik hayatın sorgusu yapılır. Bu bakımdan Sultan filmini mekânsal, toplumsal, politik ve ekonomik boyutlarıyla değerlendirmek gerekir.

Kentlerin günümüzde de hala temel problemlerinden biri olan gecekondu sorunsalı, küresel çapta başlayan ve kıtalar arası göç hareketlerine dönüşen bir şekillenme etkisinde bugünün kentlerinde yayılımını devam ettirmektedir. Filmin çekildiği dönemden bugüne bir barınma eylemi olarak gecekondu kültürünün giderek evirildiği ve hatta kendi içinde kuşaklaştığı açıktır. Böyle bir barınma eylemi bireysel bellekten toplumsal belleğe doğru kayarak nesilden nesile aktarılmaktadır. Bunun en güzel örneği filmin sonunda yerinden olan bireylerin, yeni bir yer arayışı ile yeniden kurgulayacakları hayatlarına ev sahipliği yapacak yeni mekânlarını inşa etmelerinde görülür. Bu durum mekânsal belleğin davranış biçimine yansımasının temsilidir.

Sonuç olarak, gecekondu söylemi, Türkiye'de yıllar içerisinde kendi kuşaklarını, kendi kültürünü, normlarını ve mekânsal örgütlenmesini oluşturmuştur. Bireyin en temel haklarından biri olan barınma eylemi kentlerde ekonomik ve siyasi unsurlar etkisinde çoğunlukla bir problem olarak görülmektedir. Konforlu yaşam alanları üretmek yerine hali hazırda var olan ve devam eden gecekondu sorununa politik kaygılar nedeniyle çoğunlukla göz yumulmaktadır. Ekonomik kaygıların da maksimum düzeyde yaşandığı kentlerde kendi yaşam alanını yaratmaya çalışan bireyin, belleğinde taşıdığı ve geçmişinden gelen barınmaya ilişkin kodlarını sürdürmesi anlaşılır bir durum olmakla birlikte, bu durumun tersine evirilmesinin önünde duran engellerin (işsizlik, eğitimsizlik, emeğin sömürüsü gibi) kent yönetimlerince detaylarıyla ele alınması kentsel mekânın iyileştirilebilmesi bakımından zorunludur.

Bu bağlamda; Sultan filmi kırk yıl önce kentlerde yaşanan ekonomik, politik ve sosyal sorunlara ilişkin bir projeksiyon sunmasının yanında günümüzde de artarak devam eden aynı sorunlara bugünde hala çözüm üretilemediğini gösterir. Bu çalışmanın üzerinde durduğu ve film üzerinden çözümleyerek aktarmak istediği temel söylem, kente ilişkin geçmişte yaşanan sorunlar günümüzde de hala canlılığını korumakta ve bireysel, toplumsal ve mekânsal belleklere işlenen kodlar tıpkı gecekondu yaşam biçiminde olduğu gibi nesilden nesile aktarılarak kendi kültürünü ve kimliğini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Assmann, Jan. (2001). *Kültürel Bellek*. Çeviren, Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
Bergson, Henri. (2015). *Madde ve Bellek*. Çeviren, Işık Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
Connerton, Paul. (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çeviren, Alaeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
Çağla, Cengiz. (2007). Bellek Üstüne Düşünmek. *Cogito,* S.50, s. 47-52.
Depeli, Gülsüm. (2010). Görsellik ve Kültürel Bellek İlişkisi: Göçmenin Evi. *Kültür ve İletişim*, 20.
Habermas, Jürgen. (2013). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. Çeviren, Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınevi
Halbwachs, Maurice. (2018). *Kolektif Bellek*. Çeviren, Zuhal Karagöz, İstanbul: Pinhan Yayıncılık
Lefebre, Henri. (2014). *Mekânın Üretimi*. Çeviren, Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık
Levent, Sıla. (2016). Zorunlu Göçe İlişkin Belleğin Oluşmasında Filmlerin Katkısı: Dedemin İnsanları ve Bir Tutam Baharat Filmlerinin Alımlanması. *Moment*, s.436-466.
Sancar, Mithat. (2007) *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları
Sennett, Richard. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çeviren, Abdullah Yılmaz ve Serpil Durak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
Sontag, Susan. (2004). *Başkalarının Acısına Bakmak*. Çeviren, Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı
Ricoeur, Paul. (2012) *Hafıza, Tarih, Unutuş*. Çeviren, M. Emin Özcan, İstanbul: Metis
Thompson Paul. (1999). *Geçmişin Sesi*. Çeviren, Şehnaz Layıkel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Tosh, John. (2008). *Tarihin Peşinde*. Çeviren, Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları